

Straipsniai

GRAIKŲ KARŲ SU PERSAIS RECEPCIJA ROMĖNIŠKOJE GRAIKIJOJE: HERODOTAS PLUTARCHO AKIMIS (VEIKALAS *Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας*)

Nijolė Juchnevičienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros docentė

I. 1. Gausus Plutarcho kūrybinis palikimas (išlikę apie 80 kūrinų, Antikoje buvo žinoma apie 230) gana sunkiai išspraudžiamas į tradicinius žanrinius rėmus. Paprastai, sekant K. Ziegleriu (Ziegler, 1951, coll. 636–638), jo kūriniai klasifikuojami pagal tematiką. *Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας*, arba įprasčiau *De malignitate Herodoti*, dažniausiai yra priskiriamas prie negausios tematinės grupės – literatūros kritikos traktatų, kur atsiduria ir *Aristofano ir Menandro palyginimas* (*Συγκρίσεως Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου ἐπιτομή*, arba *De comparatione Aristophanis et Menandri epitoma*), Homero gyvenimo ir kūrybos aptarimai (*De vita et poesi Homeri, Homericæ exertationes*), *Hesiodo komentarai* (*In Hesiodum commentarii*), *Dešimties oratorių gyvenimai* (*Decem oratorum vitae*) ir kai kurie kiti kūriniai (žr. Flacellière, 1987, cccxv). Tačiau atidžiau išnagrinėjus Plutarcho veikalą, toks šio kūrinio apibūdinimas kelia nemažai klausimų.

Atrodytų, šiuo veikalu Plutarchas įsitrau-

kė į senas tradicijas puoselėjančią polemiką istorikos tematika. Netgi galima teigti, kad Plutarchui rūpi objektyvus – be jokių iškreipimų ar pagražinimų – istorinės tiesos atspindėjimas. Šią problemą svarstė daugelis, nuo Herodoto iki Dionisijo Halikarnasiečio bei jo aplinks. Todėl kartais tiesmukiškai ir teigiama, jog šis Plutarcho kūrinys – išsamiausias ir informatyviausias iš išlikusių antikinės istorikos (istoriografijos teorijos) traktatų (Wardman, 1974, 3). Su tuo būtų galima sutikti, jeigu:

1) sisteminė ir nuosekli istoriografijos kritika, leidžiančia pasiekti tam tikrų apibendrinimų, būtų grįstas visas kūrinys; tačiau ji sukoncentruota tik kūrinio įžangoje kaip metodinės kritikos gairės, kurias pats autorius tučtuočiau užmiršta, tad negalima išvengti įspūdzio, kad įžanga buvo pridėta tik tam, kad suteiktų šiam perdėm emociingam kūrinui didesnio solidumo;

2) siekimas „pagražinti“ praeities įvykius nebūtų būdingas pačiam Plutarchui, ne kartą

pasisakiusiam prieš tiesmuką faktų laikymąsi aprašant istorinius įvykius¹.

Herodotui kaip menininkui Plutarchas neturi priekaištų². Tai ne tam tikro veikalo, o tam tikro asmens moralinė kritika, kur kritikuojančiojo argumentai dažniausiai yra silpnesni negu kritikuojamojo³. Jie dažniausiai pateikiami ekspresyvia retorine forma, primenančia emocingą viešo teismo kaltinimo stilių – su ironiškais, o kartais ir sarkastiškais komentarais. Todėl naujausios šio veikalo žanro interpretacijos, siūlančios žiūrėti į *De malignitate* kaip į *genus iudiciale* ar *genus demonstrativum* παραγύμνασμα, atrodo gana pagrįstos⁴.

I. 2. Šiuo kūrinio Plutarchas įsitraukė į gana gausų (jau iki Plutarcho) Herodoto kritikų ratą. Kaip liudija antikinė tradicija, Hero-

¹ Pvz., Sol. 27: *O kalbant apie Solono susitikimą su Krezu, kai kurie mano, kad remdamiesi chronologija yra įrodę, jog tai – išmonė. Tačiau aš nemanau, jog man reikėtų atsakyti tokio populiarus ir tiek liudytojų turinčio, o svarbiausia, atitinkančio Solono charakterį ir vertybių didžiavystės bei išminties pasakojimo dėl vadinamųjų laiko skaičiavimo kanonų; Nic. 1: οὐ τὴν ἀχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἤθους καὶ τρόπου παραδιδούς.*

² 1, 854E: Τοῦ Ἡροδότου [...] πολλοὺς μὲν [...] καὶ ἡ λέξις ὡς ἀφελῆς καὶ δίχα πόνου ἐπιτρέχουσα τοῖς πράγμασιν ἐξηπάτηκε. 1, 855A: ἐν λόγῳ χάριν ἔχοντι καὶ δύναμιν τοσαύτην ἐγγένηται τὰς τ' ἄλλας ἀτοπίας καὶ τὸ ἦθος ἀποκρύπτειν τοῦ συγγραφέως.

³ Kritikuodamas Herodotą, Plutarchas dažniausiai jį pacituoja, o paskui paneigia pasiremdamas arba *argumenta ex silentio*, neva nė vienas kitas istorikas tokių faktų nemini, arba *argumenta ab impossibili*, grindžiamais subjektyviais ir nebūtinai teisingais įsivaizdavimais. Istoriniais dokumentais Plutarchas, kaip visada, linkęs laikyti lyrikų fragmentus, nes juose atsiskleidžia, jo nuomone, tikroji istorinė tiesa ir tikrosios istorijos pamokos – etinė žygdarbio ir pasiaukojimo paradigma.

⁴ Žanro problema svarstoma V. Ramóno Palermo straipsnyje „El ‘De Herodoti malignitate’ de Plutarcho como epideixis retórica“ (Palerm, 2000, 387–398).

doto *Istorija* klausytoją ar skaitytoją retai palikdavo abejingą ir paprastai būdavo vertinama arba perdėm teigiamai, arba itin neigiamai. Herodotą gyrė dažniausiai tie, kurie jo historiografijos kūrinį pagal susiklosčiusią tradiciją vertino atsižvelgdami į formalius stilistinius kriterijus ir taikė jam retorikos reikalavimus (nors Guy Lachenaudas teigia, kad Herodoto nepeikia tik vienintelis Dionisijas Halikarnasietis [Lachenaud, 1981, 109], tokių buvo ir daugiau, pvz., Demetrijas, Περί ὕψους autorius), o peikė ir išjuokė tie, kurie svarbiausiu historiografijoje laikė patį ἱστορίη procesą tikrąja šio žodžio prasme ir manė, jog stilistinis išdailinimas bei įvairiausi draminiai efektai nukreipia nuo pasakojamųjų įvykių esmės ir iškraipo istorinę tiesą. Pirmasis tokią nuomonę išsakęs Tukididas Herodotą kritikavo netiesiogiai, priskyres jį prie „pasakorių“ (λογογράφοι; Thuc. I. 21, 1). Vienas pirmųjų Herodotą užpuolė Ktesijas, tikriausiai kiek jaunesnis jo amžininkas⁵. Antikos rašytojai Ktesijo kritikos, kaip ir jo kūrinio, nevertino rimtai⁶, tačiau ir Aristotelis Herodotą netiesiogiai tapatina su μυθολόγοι, blogiausių fabulų kūrėjais (*Poet.* 9, 1451b). Juozapas Flavijus patvirtina buvus labai nepalankią Herodotui tradiciją (bent jau tam tikroje I a. po Kr. kultūrinėje aplinkoje) ir vertina ją taip pat griežtai⁷, bet, aišku, jo nuomonės irgi nereikėtų priimti tiesmukai. Vienašališka Herodoto demaskavimo tradicija tęsėsi ir po Plutarcho (panašiai

⁵ Phot. *Bibl.* 72, 35: ψεύστην αὐτὸν ἀπελέγχων ἐν πολλοῖς καὶ λογοποιὸν ἀποκαλῶν.

⁶ Plg. Plut. *Artax.* 1, 13.

⁷ *C. Apion.* I, 3: ψευδόμενον ἐπιδεικνύασιν [...] Ἡρόδοτον πάντες.

yra apie jį atsiliespę Aulas Gelijus II a. po Kr., Hermogenas III a. po Kr., Temistijas IV a. po Kr.), net Naujaisiais laikais, XIX a. pabaigoje (Sayce, 1883). Ji pasibaigė suklestėjus archeologijai, pradėjus tyrinėti pasakojamąją Rytų kraštų ir pačios Graikijos tradiciją.

I. 3. Vargu ar būtų galima priskirti šį veikalą prie populiariausių ir mėgstamiausių Plutarcho kūrinų, todėl jis nėra populiarus ir tarp Plutarcho kūrybos tyrinėtojų. Tačiau jo neslepiamas subjektyvumas, nuoširdžios ir vidinės cenzūros nevaržomos simpatijos bei antipatijos atskleidžia Plutarcho ir jo rato žmonių požiūrį į Graikijos praeitį, leidžia palyginti tų įvykių amžininkų (manau, kad su tam tikra išlyga tokiu galime laikyti Herodotą) ir seniai romėnų pavaldiniais tapusių graikų retrospekciją. Taigi straipsnio tikslas būtų pristatyti šį dar palyginti mažai tyrinėtą kūrinėlį ir pamėginti surasti tam tikrų ženklų, leidžiančių suvokti, kaip vieną iš Graikijos istorijos epizodų – Termopilų perėjos gynimą – vertino Atėnų klestėjimo laikais gyvenęs Herodotas bei kaip jo nuomonę priėmė ir kaip pats į šiuos įvykius žiūrėjo romėnų valdomos Graikijos intelektualas Plutarchas.

II. 1. Plutarchas buvo ne pirmasis, pavadinęs Herodotą melagiu, tačiau, ko gero, pirmasis, parašęs apie jo veikalą atskirą kūrinį. Galbūt kūrinio formos ir pavadinimo link Plutarcho galėjo pastūmėti populiarūs Dionisijo Halikarnasiečio traktatai apie Tukidido stilių (Περὶ τοῦ Θουκυδίδου χαρακτῆρος) ar Demostenos kalbą (Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως), tačiau jis parašė traktatą ne apie stilių, ne apie

kalbą, nors būtent nuo šito savo kūrinį pradeda, tiesa, apsiribodamas tik keliais sakiniais ir konstatuodamas, kad Herodotas – didelis stiliaus meistras ir kad tai šiuo konkrečiu atveju yra labai blogai⁸. Plutarchas parašė labai emociingą, nuoširdaus pasipiktinimo ir kandžios ironijos kupiną rašinį apie vieną iš didžiausių, jo nuomone, žmogaus ydų – pagiežą, teisybės nepaisančią piktą valią, kuri nepuošia nė vieno žmogaus, tačiau ypač pragaištinga tampa tuo atveju, jei ji būdinga talentingam menininkui, tokiam kaip Herodotas, puikiai valdančiam žodį ir sugebančiam apgaudinėjimą ir melą pateikti kaip nuoširdumą ir tiesą⁹. Herodotą Plutarchas laiko piktavaliu rašytoju įsikūnijimu, todėl mano, kad tikslinga yra atskleisti šito žmogaus (τοῦ ἀνθρώπου) tikruosius siekius ir tikrąjį charakterį (κατανόησιν τῆς προαιρέσεως καὶ τοῦ τρόπου παρασχῆν; 10, 856D). Įžangoje Plutarcho pavartotas stoikų etikoje dažnas žodis προαίρεσις ne kartą aptinkamas ir *biografijų* įžangoje greta aristoteliškųjų διάθεσις, ἦθος ir τρόπος; taigi nurodytas vienas iš šio kūrinio tikslų sutampa ir su biografijų rašymo tikslais. Tačiau *De malignitate* savo intonacija tiek skiriasi nuo viso Plutarcho kūrybinio palikimo¹⁰, kad XIX a. buvo

⁸ Žr. jau cituotą 1, 854E fragmentą (2 išn.).

⁹ 1, 855A: ἐν λόγῳ χάριν ἔχοντι καὶ δύνανται τὸσαύτην ἐγγένηται τὰς τ' ἄλλας ἀτοπίας καὶ τὸ ἦθος ἀποκρούπτειν τοῦ συγγραφέως. Literatūros kūrinuose glūdinti pavojų glaustai apibūdina šie Plutarcho žodžiai: [...] ποιητικῆ πολὺ μὲν τὸ ἦδὺν καὶ τρόφιμον νέου ψυχῆς ἔνεστι, οὐκ ἔλαττον δὲ τὸ παρατακτικὸν καὶ παράφορον, ἂν μὴ τυγχάνῃ παιδαγωγίας ὀρθῆς ἢ ἀκρόασις (*De audiendis poetis* 1, 14B).

¹⁰ Kai kuriuose kūrinuose Plutarcho balsas suskamba griežčiau nei įprastai, pvz., *De audiendis poetis* skamba gana aštri nobiliteto moralės kritika, filosofiniuose traktatuose – pvz., *Stoicos absurdiora poetis dicere*, *De communibus notitiis adversus stoicos*, *Adversus Coloten* – piktokai kritikuojami stoikai ir epikūrininkai, tačiau šie veikalai kritikos aštrumu neprilygsta *De malignitate*.

laikomas neautentišku ir priskiriamas nežinomam bojojiečiui. Dabar jau neabejojama, kad tai – Plutarcho kūrinys¹¹, tačiau jame atsiskleidžia kitoks Plutarchas, jis neatitinka tradicinio įvaizdžio, leidžiančio jį neginčijamai laikyti *one of the most tactful and charming writers, and one of the most lovable characters, in antiquity; kindly, benevolent sage of Cheronea* (Beck, 2000, 15–32). Nagrinėjame veikale pejoratyvų, tenkančių Herodotui, kiekis ir diapazonas yra unikalūs, neturintis atitiktis kituose Plutarcho veikaluose¹²: „istorijos tėvas“ esąs *κακοήθης* (855B, F), *οὐκ εὐμενής* (855B), *ἠδόμενος τῷ κακολογεῖν* (855C), *δυσμενής* (855F), *φιλοβάρβαρος, συκοφάντης* (863A), *δολερός* (863E), *οὐ δίκαιος* (866D). Jam būdinga *κακία, ἀβελτερία* (853D), *ψεύσματα καὶ πλάσματα* (854E), *κακοήθεια* (854E, 867C), *ἀνελευθερία* (856C), *βλασφημία* (858A), *φθόνος, ἐπιχαιρεκακία* (858B), *διαβολή* (863B), *μῖσος* (864D), *ὄργη, δυσμένεια* (865B, 871D), *ἀλαζονεία* (870C). Vietoj *γράφει* ar *λέγει* Herodoto veikla dažniausiai apibūdinama veiksmožodžiais *καταψεύδεται* (856E, 861E), *ἀνατρέπει τὰ Ἑλληνικὰ ἱερὰ* (857D), *διαλυμαίνει* (858C, 865A, 861B), *καταισχύνει* (861B), *καθεῖλε τὸ ἔργον* (862B), *διαβάλλει* (862D, 865B), *ἠμαύρωκε μεγίστην πρᾶξιν* (866A), *ἀφαιρεῖ νίκημα τῆς Ἑλλάδος, τὴν αἰοίδιμον νίκην, καθαιρεῖ τρόπαιον* (867F, 871E), *καταγελά* (869F), *διατίθησιν ἐτέρας καθ' ἐτέρων διαβολὰς καὶ κατηγορίας* (870C).

Daugumos Plutarcho kūrinių chronologija neaiški. Tą patį galima pasakyti ir apie *De*

malignitate (Wardman, 1974, 3). Konradas Ziegleris teigia, jog šis kūrinys galėtų būti priskiriamas Plutarcho kūrybinės veiklos *ἀκμή*, kai jis jau buvo išgarsėjęs savo gyvenimais (Ziegler, 1951, col. 872). Tokia prielaida daroma remiantis kai kuriomis autoriaus užuominomis, pavyzdžiui, pastaba apie sumanytą parašyti Leonido biografiją (šis pažadas taip ir liko neįgyvendintas), ir tekstinėmis sąsajomis. Alano E. Wardmano nuomone (1974, 189), kuriai pritaria ir Lachenaud (1981, 129), ši veikalą parašyti Plutarchą pastūmėjo medžiagos Temistoklio ir Aristido gyvenimams kaupimas, o planus pašlovinti Termopilų didvyrio gyvenimą nutraukė mirtis. Vargu ar toks problemos sprendimas atsako į visus klausimus bei išsklaido kylančias abejones. Juk Herodotas, kaip ir Tukididas, buvo Plutarchui gerai žinomas autorius, tad vargu ar visi Plutarcho kritikuojami *Istorijos* epizodai patraukė jo dėmesį tik pačioje gyvenimo pabaigoje. Galbūt prireikė kažkokio papildomo ir skaudaus akstino iš šalies, kad Plutarchas emociškai ir vienu ypu išlietu ilgai kauptą pasipiktinimą. Požiūris į Herodotą ir jo kūrinį mūsų nagrinėjame veikale ir *Biografijose* yra labai skirtingas – kad ir kokios būtų jo parašymo prielaidos, akivaizdu, jog jis buvo parašytas kaip atskiras, su *Gyvenimais* Plutarcho nesiejamas kūrinys: biografijose dažnai remiamasi Herodotu ir be jokios kritikos, nešališkai perpasakojami epizodai, kurie *De malignitate* užsitraukia didelę Plutarcho rūstybę¹³.

¹¹ Tai įrodyta ištyrus šio veikalo kalbą ir stilių. Išsamiau žr. Stadter, 1989, LIV–LVII; Lachenaud, 1981, 114–116.

¹² Išsamiau žr. Lachenaud, 1981, 119–121.

¹³ Pvz., plg. *Temistoklio gyvenimo* VII, IX, XVII, XXI ir *De malignitate* 34(867D), 40(871C), 34(868A), 41(871E), 39(871C); *Aristido gyvenimo* XVII, XIX ir Hdt. IX.70 bei *De malignitate* 40(871C).

II. 2. *De malignitate* pradedamas kreipimusi į adresatą, vardu Aleksandras (galbūt tai tas pats epikūrietis Aleksandras, *Quaest. conv.* 635F apibūdintas kaip *χαρίεις καὶ φιλόλογος ἐπεικῶς*, identifikuojamas kaip Titas Flavijus Aleksandras iš Hipatės), ir iš karto konstatuojama, kad Herodoto kūrinio negalima vertinti vien dėl jo paprasto, lengvo ir sklandaus pasakojimo stiliaus (*ἢ λέξις [...] ἀφελῆς καὶ δίχα πόνου καὶ ῥαδίως ἐπιτρέχουσα τοῖς πράγμασιν*), nes tai tėra tik rafinuota priemonė skaitytojui suklaidinti ir paslėpti netiesą bei piktą būdą. Paprasta, neįmantri kalba Plutarchui asocijuojasi su atvirumu, tiesumu¹⁴, o Herodoto jis tokiu nelaiko. Plutarchas įsitikinęs, kad ir Herodoto ne kartą deklaruota nuostata objektyviai perduoti visas egzistuojančias nuomones ar versijas¹⁵ taip pat tėra tik priemonė tiesai iškreipti ir vietoj jos įpiršti prasimanymą bei šmeižtą. Herodotas ja naudojasi, kad atrodytų teisingas, nors toks nėra, o tai Plutarchas, pasiremdamas Platono autoritetu, laiko didžiausiu nusikaltimu (*τῆς ἐσχάτης ἀδικίας μὴ ὄντα δοκεῖν εἶναι δίκαιον*, 1,854E)¹⁶.

Herodotas ne tik visiškai nepaisą teisingumo, bet dar esąs ir labai piktos valios žmogus (čia pirmą kartą pavartotas vėliau labai dažnai kartojamas žodis *κακοήθεια*: *κακοήθειας ἄκρας ἔργον*), nes sąmoningai užsideda patiklaus ir geraširdžio žmogaus kaukę, kad išvengtų atsakomybės ir kaltinimų (*εὐκολίαν μιμούμενον καὶ ἀπλότητα δυσφώρατον εἶναι*).

¹⁴ Pvz., jo idealizuojamo Likurgo kalba, *ἢ λέξις*, apibūdinama kaip *ἀφελῆς καὶ ἄθρυπτος* (*Lyc.* 21,1).

¹⁵ Pvz., Hdt. VII.152: *ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαι γὰρ μὲν οὐ παντάπασιν ὀφείλω, καὶ μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα λόγον.*

¹⁶ Plg. Plat. *Resp.* 361a.

Šitaip į jo istoriją pateko daugybė melo ir prasi-manymų (1, 854F: *ψεύσματα καὶ πλάσματα*), kuriems visiems aprašyti prireiktų daugybės knygų. Plutarchas įsitikinęs, kad Herodotas nemėgsta visų graikų, tačiau labiausiai – bojo-tiečių ir korintiečių, apie kuriuos primelavęs pikčiausiai¹⁷, o paskui – ir spartiečių¹⁸. „Ne-teisingas“ tēbiečių nuopelnų įvertinimas žei-džia Plutarcho patriotinius jausmus, o dėl spar-tiečių „apšmeižimo“ jam skaudu, nes pirmiausia dėl jų pasiaukojimo buvę įveikti barbarai¹⁹. Todėl Plutarchas laiką savo pareiga apginti ir protėvius, ir teisybę, toks esąs šio kūrinio tiks-las²⁰. Skirsnio pabaigoje Plutarchas nurodo, kokia metodika vadovausis tikrosioms Hero-doto intencijoms atskleisti: pirmiausia aptars, ką laiko piktavališko pasakojimo požymiais (*ἔχνη καὶ γνωρίσματα κακοήθους διηγήσεως*), o paskui panagrinės, ar Herodoto pasakojimas juos atitinka.

Tolesnėje įžangos, sudarančios dešimtada-lį veikalo, dalyje (2–10 skirsniuose) Plutarchas nurodo septynis tendencingo piktavališo pasa-kojimo požymius, taip gerokai praplėsdamas Aristotelio *Retorikoje* pateiktą trumpą sąvokos *κακοήθεια* apibūdinimą²¹:

1) peyoratyvinė leksika, pasirenkama ver-tinant veikėjus ar įvykius vietoj nuosaikesnių

¹⁷ 1, 854F: *κακοήθεια μάλιστα πρὸς τε Βοιωτοὺς καὶ Κορινθίους κέχρηται.*

¹⁸ 41, 871D: *πρὸς Λακεδαιμονίους αὐτῶν δυσμένεια.*

¹⁹ 29, 864B: *προκινδυνεύσαντες ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.*

²⁰ 1, 854F: *οἶμαι προσήκειν ἡμῖν ἀμύνεσθαι ὑπὲρ τῶν προγόνων ἅμα καὶ τῆς ἀληθείας, κατ' αὐτὸ τοῦτο τῆς γραφῆς τὸ μέρος.* Tačiau toliau, 10, 856D, Plutarchas teigia, kad jo uždavinys – pirmiausia atskleisti Herodoto tikruosius siekius ir tikrąjį charakterį; būtent šitaip jis ketina apginti istorinę tiesą.

²¹ *Rhet.* 1389b 20: *ἔστι γὰρ κακοήθεια τὸ ἐπὶ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα.*

ar švelnesnių žodžių (2, 855B: δυσχερεστάτοις ὀνόμασι καὶ ῥήμασι, ἐπιεικεστέρων παρόντων, ἐν τῷ λέγειν χρώμενος);

2) netinkamai ir nesaikingai naudojamos digresijos (3, 855C). Istorikas, nuo pasakojimo nukrypstantis tik tam, kad diskredituotų polį ar asmenį, akivaizdžiai iš to patiria malonumą (3, 855C: δῆλός ἐστι ἠδόμενος τῷ κακολογεῖν). Anot Plutarcho, tinkamas ekskursų panaudojimas sietinas arba su mitų, senovės istorijos ir papročių aiškinimu, arba su pašlovinimu (3, 855D: αἱ γὰρ ἐκβολαὶ καὶ παρατροπαὶ τῆς ἱστορίας μύθοις δίδονται καὶ ταῖς ἀρχαιολογίαις, ἔτι δὲ πρὸς τοὺς ἐπαίνους). Tas, kas šią kompozicinę priemonę pritaiko juodinimui ir kritikai, ironiškai prilyginamas traagiškajam poetui, pasmerktam amžinai kalbėti apie mirtingųjų nelaimes;

3) nutylėjimas apie kilnius ir garbingus žygius (καλοῦ τινος καὶ ἀγαθοῦ παράλειψις), ypač jei jie tiesiogiai susiję su pasakojamais įvykiais (4, 855D);

4) nepalankesnės iš kelių egzistuojančių įvykio versijų pasirinkimas (5, 855E: δυοῖν ἢ πλειόνων περὶ ταυτοῦ λόγων ὄντων τῷ χεῖρονι προστίθεσθαι). Geras istorikas neturįs nusileisti iki sofistų lygio, kuriems įprasta „pagražinti“ faktus ir remtis iš piršto laužtais argumentais, o turįs vaizduoti tik tai, kas atitinka istorinę tiesą (ὁ δ' ἱστορίαν γράφων ἅ μὲν οἶδεν ἀληθῆ λέγων δίκαιός ἐστι, *ibid.*), o jei nežino, kaip viskas vyko iš tikrųjų, privalas laikyti teisinga palankesnę versiją (τῶν δ' ἀδήλων τὰ βελτίονα δοκῶν ἀληθῶς λέγεσθαι μᾶλλον ἢ τὰ χεῖρονα, *ibid.*);

5) siekis pavaizduoti žinomus istorinius faktus, kurių priežastys nežinomos, kaip žemų pa-

skatų ir savanaudiškų tikslų rezultata (6, 855F–7, 856C)²². Tai, anot Plutarcho, leistina tik komediografams, o istorikas neturįs teisės sumenkinti žygių didybės ir grožio (τῶν πράξεων τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος, 856 C);

6) piktą valią ir žemą, vergišką būdą (ἀνελευθερίαν) įrodo ir vengimas kaltinti tiesiai ir atvirai, šmeižimas užuolankomis, iš pasalų, pasakojant įvairiausius gandus ir čia pat dievgojantis, kad pats pasakotojas tokiais kaltinimais netikįs (8, 856C);

7) ne ką geresni ir tie, kurie prie krūvos kaltinimų prideda kelis pagyrimus – iš tiesų tik tam, kad pramanyti kaltinimai atrodytų objektyvesni (9, 856D: τὸ κακόηθες ἐς πίστιν ὧν ψέγει προαποτίθεται τὸν ἔπαινον).

Plutarchas teigia galįs išvardinti ir daugiau piktos istoriko valios ir tendencingumo požymių, tačiau mano, kad ir šitų septynių pakanka šio žmogaus ketinimams, principams bei būdui suvokti (10, 856D: ἀρκοῦσι δ' οὗτοι κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς προαιρέσεως καὶ τοῦ τρόπου παρασχεῖν). Nešališkam skaitytojui sunku išvengti išpūdžio, kad šitie požymiai taikomi tik Herodotui ir, negana to, kad jie atsirado kaip jau išrinktų Herodoto piktavališkumo pavyzdžių apibendrinimas. Taigi vargu ar Plutarchas ketino pateikti ilgesnį piktavališkumo „simptomų“ sąrašą.

Apibūdinęs šios ydos požymius, Plutarchas imasi kritinės Herodoto teksto analizės ir nagrinėja tas *Istorijos* vietas, kur tendencingumas bei pikti ketinimai atsiskleidžia, jo nuomone,

²² 855F: τῶν ὁμολογουμένων πεπραχθαι, τὴν δ' αἰτίαν ἀφ' ἧς πέπρακται καὶ τὴν διάνοιαν ἐχόντων ἀδηλον, ὁ πρὸς τὸ χεῖρον εἰκάζων δυσμενῆς ἐστὶ καὶ κακοήθης.

ryškiausiai (11, 856D–42, 873D). Šios dalies kompozicija nėra vientisa ir apgalvota. Iš pradžių laikomasi nusibrėžtos strategijos ir bandoma *Istoriją* nagrinėti sistemiškai, pagal išskirtus požymius (11–14), tačiau nuo 15(858B) skyriaus (spontaniškai?) nukrypstama į kritiką pagal pasakojimo eigą. Taigi nors formaliajai *De malignitate* pusei daro įtaką Herodotas, tačiau pačiam kūrinio ritmui – Plutarchas. Jis pasirenka akcentus, jis niuansuoja emocijas (nuo ironiškų pastabų iki nevaržomo jausmų proveržio), tačiau didžiausios įtampos epizodai nebūtinai yra stipriausios jo kūrinio vietos.

Pirmiausia Plutarcho protestą sukelia pati *Istorijos* pradžia, ikiistorinio laikotarpio apibendrinimas, Herodoto ἀρχαιολογία (Hdt. I.1–5). Plutarchas ypač piktinasi tuo, kad tiek čia, tiek kitose knygose, ypač antroje, Herodotas savo prasimanymais, kuriuos pateikia kaip patikimą iš Egipto šventikų ar persų bei kitų rytiečių išminčių sužinotą informaciją, apšmeižia graikų religiją, legendinę tradiciją, papročius (*De malign.* 11–15)²³. Plutarcho nuomone, *Istorijoje* išsityčiota iš Ijo, Inacho dukters: ta, kuri, pasak autoriaus, barbarų yra garbinama kaip deivė, kuri davė pradžią kilmingiausioms, net ir karalių giminėms, kuri suteikė vardą daugeliui jūrų ir sąsiaurių, vaizduojama kaip pasileidusi mirtingoji moteris (11, 856D, E). Trojos karą, kurį Plutarchas vadina τὸ κάλλιστον ἔργον καὶ μέγιστον τῆς Ἑλλάδος (856E), Herodotas vaizduojas kaip graikų bukumo įrodymą (ἀβελτερία γενέσθαι διὰ γυναικα φαύλην; *ibid.*). Plutarcho nuoširdžiai piktina ir niekinamas Herodo-

to požiūris į moteris²⁴: jis nesutinka, kad moterys pačios kaltos dėl patiriamos prievartos, todėl Herodotas, kaltinąs moteris ir išteisinaš grobikus, su panieka ironiškai Plutarcho pavadinamas ὁ γενναῖος (kilnūs; 856E).

Baisu (14, 857E: δεινόν) ir tai, kad Persėją, iš kurio giminės kildinamas Heraklis, Herodotas vadinąs pusiau asiru, pusiau egiptiečiu (*cf.* Hdt. VI.53–54), taigi Spartos karaliai tapo egiptiečių kilmės (*De malign.* 14, 857E), o Talį vadinąs finikiečiu (*cf.* Hdt. I.170), taigi barbaru (*De malign.* 15, 857F). Už tokias mintis Herodotas Plutarcho pavadinamas φιλοβάρβαρος (12, 857A); tai žodis, sugalvotas ir daugiausia vartojamas Plutarcho. Šis žodis labai svarbus Plutarcho etinių pažiūrų sistemoje, kur civilizuotas graikų ir romėnų pasaulis, grįstas klasikine graikų kultūra (jai apibūdinti Plutarchas vartoja paties sugalvotą žodį φιλανθρωπέυμα [*Sol.* 15] ir φιάνθρωπος [*Cat. Ma.* 3]), supriešinamas su necivilizuotu barbarų pasauliu. Žodis *barbaras* Herodotui reiškė tik kultūros skirtingumą, o Plutarchui jis reiškia kultūrą, kuriai nebūdinga φιλανθρωπία, t. y. kultūrinį nevisavertumą, nežmoniškumą. Toks požiūris į kitataučius, ypač rytiečius, pradėjo formuotis po karų su persais. Anot Plutarcho, Herodotas piktavališkai atimęs iš graikų tai, ką Plutarchas laiko neatsiejama savo tautos savybe – jos kultūrinę misiją. Taigi Herodotas nesąs patriotas, jam nelikę nieko švento. Patriotizmas (tėvynės meilė ir aktyvus dalyvavimas jos reikaluose, stengiantis kiek leidžia jėgos prisidėti prie jos gerovės) yra viena iš pagrindinių

²³ 13, 857D: ταῖς Αἰγυπτίων ἀλαζονείαις καὶ μυθολογίαις τὰ σεμνότατα καὶ ἀγνότατα τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν ἀνατρέπων.

²⁴ Plg. Hdt. I.4,5: *akivaizdu, kad jei jos pačios nenorėtų, tai ir nebūtų grobiamos* (čia ir toliau cituojamas Jono Dumčiaus vertimas: Herodotas, 1988).

keturių Plutarcho etinio idealo – ἀρετή – sudedamųjų dalių, greta teisybės, gėrio ir grožio; tai Plutarchas atskleidžia traktate *De audientis poetis*²⁵.

Pasak Plutarcho, Herodotas tyčiodamasis sumenkina graikų atliktus žygdarbius mūšio lauke (*De malign.* 15, 857F–18, 858F), atvirai niekina jonėnus, neva jie gėdijasi net savo vardo, nes jų kilmė esanti gėdinga (*De malign.* 19, 858F: cf. Hdt. I.143), iškraipo Spartos karalių nuopelnus nuverčiant tironus (*De malign.* 21, 859B–25, 861E). Tačiau ypač piktavališkai vaizduojamos herojiškos graikų kovos su persais.

Pasakodamas apie jonėnų sukilimą Herodotas kiek galėdamas sumenkino ir suteršė žygi (į *Sardus*) (24, 861A: ὡς ἐνῆν μάλιστα διέλυσε καὶ διελυμήνατο τὴν προᾶξιν), Atėnų į pagalbą nusiųstus laivus išdrįšęs pavadinti visų nelaimių pradžia (ἀρχεκάκους τολμήσας προσεπειῖν; cf. Hdt. V.97: ἀρχὴ κακῶν). Plutarchas įsitikinęs, kad tai buvo žygis, kurio imtasi siekiant apginti helėniškų Azijos polių laisvę (τοσαύτας πόλεις καὶ τηλικαύτας Ἑλληνίδας ἐλευθεροῦν ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν βαρβάρων).

Taigi Herodotas jonėnus vaizduojąs kaip nevykėlius, tačiau lygiai taip tendencingai pasakoja ir apie jonėnų antipodus (bent jau pačių graikų tradicijoje) spartiečius, kurių atliktus žygius bei tų žygių priežastis vaizduojąs taip, kad susidaro įspūdis, jog jie esą ἐπίβουλοι καὶ κακοήθεις, tačiau iš tikrųjų κακοήθης yra pats Herodotas (25, 861E). Jis akivaizdžiai primelavo (26, 861E: σαφῶς ἐξελέληγεται Λακεδαιμονίων καταψευδόμενος), jog spartie-

čiai neskubėję vykti į Maratoną ir pasinaudoję religiniais draudimais kaip pretekstu, nes nenorėję padėti atėniečiams (cf. Hdt. VI.106–107). Jis taip padaręs pataikaudamas atėniečiams; juk Diilas, Plutarcho laikomas patikimu autoriumi, ne iš piršto laužė pasakojimą apie didžiulį Herodoto apdovanojimą Atėnuose: “Ὅτι μέντοι δέκα τάλαντα δωρεὰν ἔλαβεν ἐξ Ἀθηναίων Ἀνύτου τὸ ψήφισμα γράψαντος, ἀνὴρ Ἀθηναῖος οὐ τῶν παρημελημένων ἐν ἱστορίᾳ, Δύλλος εἴρηκεν (26, 862B). Ir apskritai Herodotas sumenkino Maratono mūšio reikšmę ir mastą, nurodęs per mažą žuvusiųjų skaičių (26, 862B: τῶν νεκρῶν τῷ ἀριθμῷ καθεῖλε τὸ ἔργον). Herodoto teigimu, žuvę 192 atėniečiai ir 6400 persų (Hdt. VI.117), tačiau Plutarchas patikimesniais laiko kitus šaltinius (tikriausiai jis remiasi Ksenofonto *Anab.* III,2, 12; *Schol. Aristoph. Nubes*, 660 ar panašiais; beje, nors Ksenofontas taip pat tēbiečius yra aprašęs labai neigiamai, Plutarchas jo niekur nekritikuoja), kur žuvusiųjų skaičius nurodomas kaip ἀνάριθμον πλῆθος. Herodotas, pavaizdavęs Maratono mūšį kaip neturėjusį rimtų pasekmių barbarams ir mirtinai jų neišgąsdinusi, paneigė visą šios šlovingos pergalės didybę ir reikšmę (27, 862D: ἀνατέτραπται δὲ τῆς νίκης τὸ μέγεθος καὶ τὸ τέλος εἰς οὐδὲν ἤκει τοῦ περιβοήτου κατορθώματος, οὐδ’ ἀγών τις ἔοικεν οὐδ’ ἔργον γεγονέναι τοσοῦτον, ἀλλὰ πρόσκρουμα βραχὺ τοῖς βαρβάρους). Anot Plutarcho, negalėjo būti (27, 862E: ἀμήχανον μὲν ἦν γενέσθαι), kad barbarai po Maratono mūšio dar plaukė į Falerą, neva gavę ženklą iš Alkmajonidų, kaip pasakoja Herodotas (VI.115). Jis nesusilaiko nepataišęs Herodoto ir nenu-

²⁵ 2, 16A; 13, 29D, 45C; išsamiau apie tai žr. Korus, 1978, 80.

tapęs dramatiško mūšio lauko paveikslo, kaip jis pats tai įsivaizdavo: γενόμενον [sc. σημείον] δ' οὐκ ἂν ὑπὸ τῶν βαρβάρων συνώφθη, φυγῆ καὶ πόνῳ πολλῶ καὶ τραύμασι καὶ βέλεσι εἰς τὰς ναῦς ἐλαυνομένων καὶ ἀπολιπόντων τὸ χωρίον, ὡς ἕκαστος τάχους εἶχεν (*ibid.*). Barbarai neturėję laiko net virvėms atrišti, jas tiesiog nukapoję ir kuo skubiausiai sprukę, išskleidę bures vėjui, turėjusiam nunešti juos kuo toliau nuo Atikos (27, 862E). Ko ne apmatai neparrašytai Miltiado biografijai!

Šiame skirsnyje (27) Plutarchas labiausiai įsikarščiuoja ir pateikia daug ironiškų retoriinių klausimų, netgi atvirai šaiposi, kreipdamasis tiesiai į Herodotą: Καὶ σὺ κατηγορεῖς, εἴτ' ἀπολογῆ· καὶ γράφεις κατ' ἐπιφανῶν ἀνδρῶν διαβολάς, ἅς πάλιν ἀναιρεῖς, ἀπιστῶν γε σεαυτῶ δηλονότι· σεαυτοῦ γὰρ ἀκήκοας λέγοντος Ἀλκμαιωνίδας ἀνασχεῖν ἀσπίδα νενικημένοις καὶ φεύγουσι τοῖς βαρβάροις. Καὶ μὴν ἐν οἷς περὶ Ἀλκμαιωνιδῶν ἀπολογῆ, σεαυτὸν ἀποφαίνεις συκοφάντην (863A)²⁶. Plutarchas, savo *Biografijose* siekęs parodyti, kad *šlovinama Heladės galybė ir jos ankstesni turtai – ne tuščias gandas*²⁷ (*Per.* XII) ir kad graikai nenusileidę romėnams kovose su barbarais, yra įsitikinę, kad visas pasakojimas prasimanytas vien dėl šmeižto ir kad vienintelis šitų pramanų šaltinis – viską iš piršto išlaužęs Herodotas²⁸. Visai nepagrįstai, tik prisidengdamas tiesos sie-

kiais, Herodotas užsimena apie Argo draugiškumą persams (Hdt. 150–151; *De malign.* 28, 863B–C), o atėniečius išaukština ir vadina juos tėvynės gelbėtojais (Hdt. VII.139) tik tam, kad sumenkintų spartiečius ir visus kitus graikus: δῆλός ἐστι οὐ τοῦτο λέγων εἰς τὸν Ἀθηναίων ἔπαινον, ἀλλ' Ἀθηναίους ἐπαινῶν, ἵνα κακῶς εἴπη τοὺς ἄλλους ἅπαντας (29, 864A). Bet daugiausia šmeižto Herodotas prišnekėjęs apie tēbiečius (*cf.* Hdt. VII.220–222) – τὰ μὲν ψευδῶς, τὰ δ' ἀδίκως, τὰ δὲ ὡς μισῶν καὶ διαφερόμενος τοῖς Θηβαίοις ἐγκέκληκε (31, 864D). Tai Plutarchas supranta tik kaip asmeninio pykčio išraišką (31, 865B: ἰδίαν τινὰ πρὸς Θηβαίους ἔχων ὀργὴν καὶ δυσμένειαν) ir laiko netiesioginiu Aristofano Bizantiečio liudijimu, kad Herodotas reikalavęs iš tēbiečių pinigų už jaunuolių mokymą, tačiau jų negavęs, patvirtinimu. Pasakojimas apie Termopilų mūšio eigą irgi neatspindįs istorinės tiesos. Juo Herodotas sumenkina Leonido žygdarbio šlovę, nepapasakojęs visos tiesos apie jo šlovingą mirtį (32, 866A: ἐν τῇ διηγῆσει τῆς μάχης καὶ τοῦ Λεωνίδου τὴν μεγίστην ἡμαύρωκε πρᾶξι). Prie Artemisijos susirinkusius graikus Herodotas vaizduojąs kaip bailius (*cf.* Hdt. VIII.4–5) teigdamas, kad jie buvo labai išsigandę ir ketino bėgti nepaisydami jokių argumentų, kol Temistoklis nepapirkęs polemarcho Euribiado ir Korinto stratego Adeimanto. Pergalę prieš Kserksą pavaizdavęs kaip papirkimo ir apgaulės rezultata, o ne kaip tėvynės meilės ir neapykantos barbarams įkvėptą žygdarbį (nes taip derėję ją pavaizduoti), Herodotas pasiekė piktavališkumo viršūnę – πέρας τῆς κακοηθείας: Ἡρόδοτος δέ, ὑφ' οὗ κεκοσμησθαί τινες ἀξιοῦσι τὴν Ἑλλάδα, δωροδοκίας καὶ

²⁶ Beje, tokių fragmentų visame veikale yra keletas (pvz., 34, 867C); juose galima išvelgti nemažai stiliaus panašumų su invektiva.

²⁷ Anastazijos Kašinskaitės vertimas (Plutarchas, 1996).

²⁸ 27, 863A: σεαυτοῦ γὰρ ἀκήκοας λέγοντος Ἀλκμαιωνίδας ἀνασχεῖν ἀσπίδα; panašiai ir 35, 868C: αἰτίας /.../ φαύλας καὶ ὑπονοίας ἐπὶ τοῦ γραφείου συντιθεῖς /.../.

κλοπῆς ἔργον ἀποφαίνει τὴν νίκην ἐκείνην γενομένην καὶ τοὺς Ἑλληνας ἀκουσίως ἀγωνισαμένους, ὑπὸ τῶν στρατηγῶν ἐξαπατηθέντας ἀργύριον λαβόντων (34, 867C). Tačiau labiau siai Plutarchas pasipiktina Herodoto pavartotu žodžiu δρησμός ir šioje vietoje itin karštai, kaip ir dėl Maratono mūšio, užsipuola Herodotą, kreipdamasis į jį *σύ* ir užduodamas ironiškus retorinius klausimus, be to, gausiai cituoja poetus (ypač Pindarą), šlovinančius šią pergalę. Patetiškas Pindaro metaforas jis laiko tikslesniu pergalės svarbos įvertinimu, taigi jos labiau atspindinčios istorinę tiesą.

Temistoklį Herodotas sumenkina dar labiau nei Leonidą: pasirodo, kad priversti graikus kautis prie Salamino sugalvojęs ne Temistoklis; taip jam pataręs Mnesifilas (*cf.* Hdt. VIII. 57–58), o Temistoklis jo nuomonę pateikęs kaip savąją. Taigi Temistoklis vaizduojamas ir *nenuovokus*²⁹, ir nesugebantis rasti sprendimų (38, 869F: οὐτε φησὶ φρονῆσαι τὸ συμφέρον ἀλλὰ παριδεῖν); darydamas šitokius apibendrinimus Plutarchas tikriausiai turėjo galvoje Tukidido žodžius apie Temistoklį – šis puikiai sugebėdavęs numatyti net tolimos ir neaiškios ateities įvykius ir priimti geriausią sprendimą, neilgai svarstęs jis pasirinkdavęs teisingiausią veikimo būdą dabartinėje situacijoje (Thuc. I.138: τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἀριστος εἰκαστής: ...τό τε ἀμεινον ἢ χειρόν ἐν τῷ ἀφανεῖ ἔτι προεώρα μάλιστα). Ne tik Plutarchas buvo gerai susi-

²⁹ Taip Plutarchas teigia nekrepdamas dėmesio į tai, jog Herodotas Temistoklį ne kartą yra pavadinęs ir pavaišdavęs kaip *εὐβουλος* ir *σοφός* (*cf.* Hdt. VII. 143–144; 173; VIII.4, 5, 19, 22, 23).

pažinęs su Tukidido tekstu, apie Tukididą žinojo ir nemažai Plutarcho skaitytojų; cituodamas Tukididą Plutarchas tarsi žaidžia su skaitytojų lūkesčiais – dažniausiai jis ne cituoja, o pateikia aliuzijų bei užuominų (žr. Pelling, 1992, 10–41). Patetišku poetiniu stiliumi Plutarchas pateikia „teisingo“ Temistoklio pašlovinimo pavyzdį: *εἰ γὰρ εἰσὶν ἀντίποδες ἡμῶν, ὥσπερ ἔνιοι λέγουσι, τῆς γῆς τὰ κάτω περιουκοῦντες, οἴμαι μηδ' ἐκείνους ἀνήκοους εἶναι Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους βουλεύματος (ibid.).*

Pasakodamas apie kovas su persais Herodotas šaiposi iš šlovingos Heladės praeities (38, 869F: ἔτι δὲ μᾶλλον τῶν Ἑλλήνων καταγελῶν) ir siekia ne atskleisti tiesą, o apdumti skaitytojams akis (39, 870C). Plutarchas pasipiktinęs ir Platajų mūšio aprašymu (Hdt. IX.1–66), kuriame Herodotas skubąs išlieti ant lakedaimoniečių visą dar likusį pyktį (41, 871D: ὅσον ἦν ὑπόλοιπον ἔτι τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους αὐτῷ δυσμενείας ἐκχέαι σπεύδων) ir atimąs iš jų garsios pergalės ir šlovingo žygdarbio nuopelnus (*ἀφείλετο τὴν αἰοίδιμον νίκην καὶ τὸ περιβόητον [...] καθόρθωμα*), kartu sumenkindamas ir kitų polių pastangas (42, 872A–E). Plutarchas įsitikinęs, kad viskas vyko ne taip, kaip aprašo Herodotas, ir kaip patikimus istorinius dokumentus vėl cituoja Simonido elegiją ir votyvinius įrašus, kuriuose šlovinama pergalė (42, 872D–E, 873B–C).

Paskutiniame apibendrinančiame skirsnyje (43, 873E–C) Plutarchas su kartėliu konstatuoja, kad Herodotas pateikė iškreiptą Graikijos kovų už laisvę paveikslą, kuris primena jokiū būdu ne herojinį, o parodijinį epą,

Pigreto *Batrachomiomachiją*³⁰. Istorikas Herodotas, kurį kai kas laiko Heladės šlovintoju³¹, pasakojimais apie keturis pagrindinius mūšius (Artemisijas, Termopilai, Salaminas, Platajos) iš tiesų suteršė Heladės šlovę ir didybę³². Ir nors jo „pasakojimas malonus, žavintis, įspūdingas ir elegantiškas“ (874B), tačiau po nudailintais žodžiais kaip po rožės žiedlapiais slepiasi geluonis (tekste – skarabėjas). Nors jis pasakoja meistriškai kaip aoidas (874B, C), *Istorija* – tai ne mūzų įkvėptas kūrinys, o pražūti nešantis *cantus Sirenum*³³.

Kūrinio epilogas tarsi įrėmina visą kūrinį, suteikdamas jam kompozicinį baigtumą (Plutarchas sugrįžta prie to, nuo ko pradėjo, t. y. prie kūrinio stiliaus ir jo sukeliama apgaulingo įspūdžio), tačiau (čia jau sunku išvengti pasikartojimų) epilogo sukeliamas baigtumo įspūdis taip pat yra apgaulingas. Plutarchas tarsi užmiršta apie graikų religijos, kultūros, papročių apjuodinimą (savo pasipiktinimui dėl to išsakyti jis skyrė 11–14 skyrius), o išvardydamas keturias šlovingas kovas užmiršta apie Maratoną, vietoj jo kažkodėl pamini lemiamos reikšmės neturėjusį Artemisiją: Τεσσαίων δ' ἀγόνων τότε πρὸς τοὺς βαρβάρους γενομένων, ἐκ μὲν Ἀρτεμισίου τοὺς Ἑλληνας ἀποδρᾶναι φησιν· ἐν δὲ Θερμοπύλαις, τοῦ στρατηγοῦ καὶ βασιλέως προκινδυνεύοντος, οἰκουρεῖν καὶ

³⁰ 43, 873E: ὡσπερ βατραχομουμαχίας γινομένης, <ἦν> Πίγρης [...] ἐν ἔπεσι παίζων καὶ φλυαρῶν ἔγραψε.

³¹ 34, 867C: ὕφ' οὗ κεκοσμησθαί τινες ἀξιούσι τὴν Ἑλλάδα.

³² 43, 874A: Τί οὖν περίεστιν ἐνδοξον ἢ μέγα ἀπ' ἐκείνων τῶν ἀγόνων.

³³ 874B, C: ὡσπερ ἐν ῥόδοις δεῖ κανθάριδα φυλάττεσθαι τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ καὶ κακολογίαν [...] ἵνα μὴ λάθωμεν ἀτόπους καὶ ψευδεῖς περὶ τῶν ἀρίστων καὶ μεγίστων τῆς Ἑλλάδος πόλεων καὶ ἀνδρῶν δόξας λαβόντες.

ἀμελεῖν Ὀλύμπια καὶ Κάρνεια πανηγυρίζοντα· τὰ δ' ἐν Σαλαμῖνι διηγούμενος τοσοῦτους περὶ Ἀρτεμισίας λόγους γέγραφεν ὅσοις ὄλην τὴν ναυμαχίαν οὐκ ἀπήγγελλε· τέλος δέ, καθημένους ἐν Πλαταιαῖς ἀγνοῆσαι μέχρι τέλους τὸν ἀγῶνα τοὺς Ἑλληνας. Kodėl graikų priešinimasis persams sutrumpinamas visu dešimtmečiu? Ar tik ne dėl to yra įvykęs šis *lapsus memoriae*, kad Maratono mūšyje, kitaip nei vėlesniuose, buvo apsieita ir be Spartos vadovavimo, ir be Spartos karių? Juk Maratono aprašymui Plutarchas neturi jokių kitų priekaištų, tik netinkamą Spartos nedalyvavimo paaiškinimą.

II. 3. Plutarcho požiūris į Spartą primena nostalgiską, ilgąs chronologinės distancijos ir pasikeitusios istorinės situacijos užtemdytą žvilgsnį, kuris labiau atspindi širdies, o ne proto balsą. Plutarchas, Atėnuose prasiskleidusios ir pražydušios humanitarinės kultūros žmogus, polio idealu *par excellence* laiko ankstyvąją Spartą. Harmoningas polio bendruomenės gyvenimas, jo nuomone, buvo geriausiai realizuotas Likurgo laikų Spartoje³⁴, totaliai paneigusioje visapusišką dvasinį piliečių ugdymą. Likurgas – politiko idealas, kuriam neprilygsta net Plutarcho mėgstamas Solonas³⁵, todėl Plutarchas *Likurgo gyvenime* pateisina net ir dėl jo reformų Spartoje paplitusį homoseksualumą (*Lyc.* 18, 8), nors *De malignitate* šį paprotį vadina barbarišku ir užtraukiančiu gėdą bei

³⁴ Apie Plutarcho politines pažiūras ir jo požiūrį į Spartą žr. Alders, 1982, 11–38.

³⁵ Plg. *Sol.* 16, 4–2, kur pripažįstama, kad Solono reformos, kitaip nei Likurgo, nepasiekė savo tikslo. *Lyc.* 31, 3 tvirtinama, kad ne tik pats Likurgas vertas filosofo vardo, bet jis ir išugdęs visą poli filosofų.

karštai piktinasi Herodoto teiginiu, kad šią ydą persai perėmę iš graikų, o ne atvirkščiai (*De malign.* 13, 857B–C). Politika nebuvo Plutarcho mėgstama filosofijos sritis – politiniai traktatai tesudaro apie penkis nuošimčius Plutarcho kūrybinio palikimo (Alders, 1982, 45); visuose juose į politiką žiūrima kaip į sudėtinę etikos dalį. Plutarchui svarbiausia ne politinis režimas, o piliečių ir jų lyderių *ēthos*. Spartiečių moraliniu pranašumu Plutarchas niekada neabejojo. Tai atsispindi ir *De malignitate*, kur idealizuojama Spartos užsienio politika: Spartos sieki plėsti savo įtaką diegiant sau palankius politinius režimus Plutarchas vadina šventa ir altruistine Spartos kova prieš tironiją (21, 859C–E; 860E–F). Plutarcho Spartai, išskyrus visos Heladės laisvę, negalėjo rūpėti kas nors kita (29, 864B), todėl niekinga ir žema ją šmeižti (26, 861E: *καταψευδόμενος*) ir kaltinti tuo, kad ji sąmoningai vengė susidūrimo su persais ir delsė nusiųsti karius į Maratoną³⁶, tikėdamasi susitarti su persais po to, kai bus sunaikintas jos pavojingiausias konkurentas – Atėnai.

II. 4. Kitaip nei Plutarchas, manęs, kad pagrindinis Herodoto informacijos šaltinis – jo piktavališkas protas, Naujųjų laikų mokslininkai (ypač XIX a. pab. – XX a. pr. vokiečių klasikais) atliko didžiulį darbą ir nustatė persiškus, propersiškus ir graikiškus *Istorijos* informacijos šaltinius³⁷. Žinoma, kad Herodotas buvo

³⁶ Plg. Hdt. VI.105–107, 120. Herodotas visai Spartos nekaltina, jis spartiečių nurodytą priežastį laiko rimta. Anot jo, lakedaimoniečiai nuoširdžiai troškę padėti atėniečiams, bet negalėję lauzyti savo papročių.

³⁷ Žr., pvz., Jacoby, 1903; Wells, 1923; Drews, 1973 ir kt.

pirmiausia Atėnų, greičiau – Atėnų jūrų sąjungos – patriotas. Herodotui atvykus į Atėnus, juose jau sklandė antipartietiškos nuotaikos ir pagrindiniu priešu buvo laikoma ne Persija, o Sparta bei jos sąjungininkai – Tėbai, Korintas, Aigina. Tokia buvo oficiali Periklio partijos ideologija, ji atsispindi ir Herodoto *Istorijoje*, kur siekiama pateisinti Atėnų jūrų sąjungos politiką (be abejo, daugeliui polių nepatrauklią) ir parodyti, kad Atėnai pranašesni už savo konkurentę Spartą. Seną Spartos priešą Argą, su kuriuo Atėnai siejo daug vilčių, Herodotas nuolat užtaria, nors Argas atvirai palaikė persus. Jo kūrinyje daugmaž autentiškai atspindimos ir kovos su persais, nors mokslininkai pripažįsta, kad Herodotas – prastas karo reikalų žinovas, ir jo aprašyti kariuomenių maršrutai bei mūšio eiga dažnai kelia klausimų (taigi Plutarchas taikliai pastebėjo nelogišką Platajų mūšio aprašymą³⁸). Tačiau Herodoto *Istorija* išlaikė laiko išbandymą, ir daugelis šių dienų istorikų, rašydami apie karus su persais, pirmiausia remiasi būtent šią knygą³⁹.

II. 5. Taigi vargu ar piktos nuoskaudos bei asmeninės neapykantos skatinamas Herodotas pateikė tokias graikų mūšių su persais versijas. Ne kartą yra rašyta, kad Herodotas sąmoningai neiškraipo istorinių faktų⁴⁰. Jo *Istorija* autentiškai atspindi to meto politinę situ-

³⁸ *De malign.* 43, 873E–874B.

³⁹ Vienos iš naujausių, Peterio Greeno, monografijų apie graikų–persų karų istoriją pagrindinis šaltinis tebėra Herodoto *Istorija* (*The Greco–Persian Wars*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1996).

⁴⁰ Žr. Frost, 1980, 10; Barrow, 1967, 157. Herodotas laikytinas visiškai patikimu ten, kur jis praneša tai, ką pats matė ar girdėjo (Wikarjak, 1977, 13 seqq.).

aciją ir pateikia jos nulemtus įvykių vertinimus. Dažnai greta pateikdamas skirtingas nuomones ir stengdamasis sukaupti kuo daugiau faktų, kad ir smulkių bei iš pirmo žvilgsnio nereikšmingų, Herodotas ne sumenkina, o padidina savo kūrinio istorinę vertę.

Plutarchas rimtai domėjosi Graikijos istorija ir buvo vienas pirmųjų graikų, kuris istorijos studijas įtraukė į mokymo programą ir sistemingai ją dėstė savo mokykloje Chaironėje. Tačiau į *istorijų* paskirtį ir į istoriko darbą jis žiūrėjo visiškai kitaip nei Herodotas, kuriam, pasak jo paties, rūpėjo tai, kad ilgainiui nebūtų užmiršti dideli įvykiai ir kad didingi bei nuostabūs ne tik helėnų, bet ir barbarų žygdarbiai būtų išgarsinti, taip pat [išaiškinta] visa kita ir ta priežastis, dėl kurios jie kovojo vieni su kitais (I, *prooimion*).

Istorijos veikalą Plutarchas vertino pirmiausia ne dėl gausybės sukauptų faktų. Tokio pobūdžio *istorijas* laikė neturinčiomis jokios vertės, ἀχρηστον⁴¹. Istorija turi išliekamąją vertę tik kaip moralinių paradigmų šaltinis, teikiantis ἀρετή pavyzdžių ir skatinantis juos imituoti. Pagrindinis istorijos studijavimo tikslas – ἀρετή formavimas⁴², t. y. teisingumo, gėrio, patriotizmo ugdymas. Todėl visiškai supranta ma, kodėl Herodoto siekis aprėpti ir užfiksuoti kuo daugiau faktų bei nuomonių apie juos Plutarcho yra atmetamas kaip „antiistoriškas“, prieštaraujantis istoriografijos esmei. Net ir sa-

⁴¹ Ši nuostata taikliai išreiškta *Nikijo gyvenimo* įžangoje: οὐ τὴν ἀχρηστον ἀπορίζων ἱστορίαν (*Nic.* 1).

⁴² Plutarcho nuomone, darbai svarbiau už žodžius (*De Gloria Atheniensium* 1, 345C), o istorija yra neišsemiamas moralinių paradigmų šaltinis (*De garulitate* 505A–511E, *De fraterno amore* 488D–489F, *Amatorius* 768B–D, 770D–771C ir kitur).

vo „favorito“ Tukidido, istorinio tyrimo esmę siejusio su politikos dėsnių nustatymu bei politinių įgūdžių formavimu, nuomonei Plutarchas vargu ar galėjo pritarti. Istoriografijai, kaip galima spėti iš jo traktato, jis taikė tuos pačius kriterijus kaip ir poezijai, kurioje svarbiausia laikė teisingą autoriaus etinę poziciją, medžiagos atranką, tinkamai sudėliotus didaktinius akcentus (*De audiendis poetis* 15A). Eklektiškasis Plutarchas, Tukidido „atrastiems“ psichologiniams dėsningumams pritaikęs Aristotelio išskirtas etines kategorijas⁴³, atmeta aristoteliškąją istoriografijos sampratą (*cf. Poet.* 1451b) ir tarsi nuoseklus akademikas daugelyje savo kūrinių pritaria literatūros cenzūravimui, nes *protą reikia kreipti į suvokimą tų dalykų, kurie paskatintų siekti jam įgimto gėrio, pirmiausia į gerų ir didvyriškų žygdarbių suvokimą* (Plut. *Per.* 1; A. Kašinskaitės vertimas). Suniekinęs epinę istoriografiją ir vargu ar pritardamas grynajam pragmatizmui, Plutarchas susikuria savitą požiūrį į istoriografiją, kuri būtų galima pavadinti tiek romantiniu, tiek moralistiniu ar didaktiniu⁴⁴.

II. 6. Taigi Plutarchas ir Herodotas kalba ne ta pačia kalba. Herodotui rūpi tam tikrų faktų tiesa ir jų išsaugojimas nuo užmaršties, o Plutarchui – etinė tiesa, tai, kas už tų faktų slypi ir kokį poveikį istorinis pasakojimas gali turėti skaitytojui. Plutarchas, matyt, laikė savo pareiga atitaisyti Herodoto *Istorijos* sukeltą moralinę skriaudą spartiečiams. Jis planavo aprašyti Termopilų kampaniją *Leonido* gy-

⁴³ Plutarchas, kurdamas personažų *ēthos*, pirmiausia pabrėžia φρόνησις, ἀρετή bei εὐνοια, taigi vadovaujasi Aristotelio metodika (*cf. Rhet.* II.1. 1378a 6–9). Žr. Beck, 2000, 32.

⁴⁴ Apie tai išsamiau žr. Juchnevičienė, 2004.

venime ir kaupė tam medžiaga: tai atsispindi ir nagrinėjamame veikale *De malignitate Herodoti*, ir išlikusiuose *Apophthegmata Laconica*. Iš 15 Leonidui priskiriamų posakių 14 susiję su Termopilais. Visuose skamba herojiško gyvybės paaukojimo ir spartiečių moralės kodekso išaukštinimo tema. Keletą Leonido ir kitų spartiečių legendinių frazių Plutarchas nesulaiko nepacitavęs ir *De malignitate* (32, 866B–C). Herodotas nemini nė vienos iš jų.

Termopilų kautynės, kurios geriausiai atskleidžia tikrąjį spartiečių *ēthos*, Spartos lyderių ir eilinių piliečių moralinį pranašumą prieš kitų polių piliečius, yra plutarchiškosios Spartos vizijos ašis. Akivaizdu, kad Plutarchas šiuo karo epizodu, kurio praktinė nauda buvo nedidelė, žavėjosi labiau nei kitais; netgi stebuklingai atėniečių laimėtas Maratonas, turėjęs lemiamos reikšmės tolesnei karo eigai, jam nedaro tokio įspūdžio.

Herodoto pasakojimo apie Termopilus nagrinėjimas užima nemažai vietos Plutarcho traktate (31, 864D–34, 867B), tačiau didesnę jo dalį sudaro Leonido sąjungininkų problema. Plutarchas didžiuojasi, kad kartu su 300 spartiatų prie „Šiltųjų vartų“, gindami visos Heladės laisvę, kovojo ir 400 tēbiečių. Tačiau jų šlovę užtemdo Herodoto žodžiai (anot Plutarcho – šmeižtas, 31, 865B: διέβλαλε ψευδῶς), neva jie kovoję ne savo valia (ἄκοντας), o buvo Leonido, išsiuntusio beveik visus sąjungininkus, palikti kaip įkaitai (ἐν ὁμήρων λόγῳ)⁴⁵, dar vykstant mūšiu pasidavę Kserksui (*De ma-*

lign. 33, 866D–E; cf. Hdt. VII.233). Plutarchas bando šiuos kaltinimus atmesti, tačiau neneigia tēbiečių medizmo, o priešingai, jį pateisina keblia tuometine šio polio politine situacija. O tvirtinimą, esą jie savo noru pasidavę persams, Plutarchas laiko begėdišku šmeižtu, kurį sugeba paaiškinti tik Herodoto asmenine nepykanta tēbiečiams, neva neleidusiems jam, kaip liudija Aristofanas Bojotietis, įsteigti savo mokyklą jų mieste (31, 864D). Ir nors kai kurie Herodoto teiginiai iš tiesų *have an Athenian colouring*⁴⁶, tačiau ir Plutarcho papasakotas Herodotui nežinomas epizodas apie tai, jog tēbiečiai Leonidui Heraklio šventykloje suteikė inkubacijos garbę, ir apie joje regėtą pranašišką sapną yra ne kas kita kaip *vaticinium post eventum*, vienas iš išgalvotų, legenda virtusių Termopilų epizodų. Herodotas, kuris sapnus laikė pranašingais ir siunčiamais dievų, tikrai būtų apie šį sapną papasakojęs, jei apie jį būtų žinoma jo laikais.

Taigi Herodoto kaltę aprašant kovas prie Termopilų sudaro ne tiek tai, jog jis apšmeižė tēbiečius, bet kad iš neapykantos spartiečiams ir skatinamas nusikalstamos valios „užtemdė“, „apjuodino“ (ἡμαύρωκε) didžiausią Leonido žygdarbį, apie Termopilų kautynes papasakojęs ne visą tiesą. Tai, anot Plutarcho, būtinai reikėję papasakoti, ypač Herodotui, kuris laiko būtina paminėti net *apie tai, kaip Amasis pagadinęs orą ar kaip vagis atsivaręs asilus ir išdalinęs vynmaišius, ir daugybę panašių dalykų*⁴⁷. Koks gi tas nutylėtas žygdarbis?

⁴⁵ Plg. Hdt. VII.222: οἱ μὲν νυν σύμμαχοι οἱ ἀποπεμπόμενοι οἴχοντό τε ἀπιόντες καὶ ἐπέειθοντο Λεωνίδῃ, Θεσπιέες δὲ καὶ Θηβαῖοι κατέμειναν μούνοι παρὰ Λακεδαιμονίοισι. τούτων δὲ Θηβαῖοι μὲν ἀέκοντες ἔμεινον καὶ οὐ βουλόμενοι (κατεῖχε γὰρ σφέας Λεωνίδης ἐν ὁμήρων λόγῳ ποιούμενος), Θεσπιέες δὲ ἐκόντες μάλιστα.

⁴⁶ Žr. P. A. Hanseno komentarus: Πλουτάρχος, 1979, 130.

⁴⁷ ὁ δὲ τὴν Ἀμάσιδος ἀποψόφησιν καὶ τὴν τῶν ὄνων τοῦ κλέπτου προσέλασιν καὶ τὴν τῶν ἀσκῶν ἐπίδοσιν καὶ πολλὰ τοιαῦτα συναγαγῶν καὶ διαμνημονεύων, οὐκ ἀμελεία δόξειεν ἂν καὶ ὑπεροφία προῖεσθαι καλὰ μὲν ἔργα καλὰς δὲ φωνάς, ἀλλ' οὐκ εὐμενῆς ὢν πρὸς ἐνίοους οὐδὲ δίκαιος (32, 866C).

Anot Plutarcho, Herodotas teigia, kad Leonidas kovojo ir žuvo pačiame tarpeklyje, prie Kolono: 'Ο δ' Ἡρόδοτος ἐν τῇ διηγήσει τῆς μάχης καὶ τοῦ Λεωνίδου τὴν μεγίστην ἡμαύρωκε προᾶξιν, αὐτοῦ πεσεῖν πάντας εἰπὼν ἐν τοῖς στενοῖς περὶ τὸν Κολωνόν; tačiau iš tiesų viskas įvykę kitaip, ἐπράχθη δ' ἄλλως (32, 866A). Kai Leonidas dar nakčia sužinojęs, kad priešai apėjo jį iš užnugario, įsakęs pulti persų karo stovyklą ir pasiekti karaliaus palapinę, nužudyti karalių ir prie jo žūti. Iš gana neaiškaus aprašymo⁴⁸ galima spėti, kad šį įsakymą spartiečiai įvykdė, tačiau Kserkso palapinėje neradę; ieškodami jo ir klaidžiodami didžiulėje stovykloje visi buvę nužudyti juos apsupusių persų. Kad šis paties Plutarcho gana neįtikinamai papasakotas stebuklingas žygdarbis, kuris, jeigu ne fatališkas sutapimas, būtų nedideliu aukų skaičiumi ne tik išgelbėjęs Heladę nuo visų patirsimų nelaimių, bet galbūt pakeitęs kitų persų užkariautų tautų likimus, atrodytų įtikinamesnis, Plutarchas jį aprašydamas pateikia keletą sparnuotomis tapusių frazių ir legendiniais virtusių poelgių (μικρὰ τολμήματα καὶ ῥήματα), tarsį patvirtinančių ką tik papasakoto žygdarbio realumą. Paprastai Plutarchas, paneigdamas Herodoto versiją arba papildydamas jo pasakojimą, nurodo, jo nuomone, patikimus

⁴⁸ Ἐπεὶ γὰρ ἐπύθοντο νύκτωρ τὴν περίοδον τῶν πολεμίων, ἀναστάντες ἐβάδιζον ἐπὶ τὴν σκηνὴν ὀλίγου δεῖν [išskirta cituojant] βασιλέως, ὡς ἐκεῖνον αὐτὸν ἀποκτενοῦντες καὶ περὶ ἐκεῖνω τεθνηζόμενοι· μέχρι μὲν οὖν τῆς σκηνῆς ἀεὶ τὸν ἐμποδῶν φονεύοντες, τοὺς δ' ἄλλους τρεπόμενοι προῆλθον· ἐπεὶ δ' οὐχ ἠύρισκετο Ξέρξης, ζητοῦντες τοῦτον ἐν μεγάλῳ καὶ ἀχανεῖ στρατεύματι καὶ πλανώμενοι μόλις ὑπὸ τῶν βαρβάρων πανταχόθεν παρὶ χυθέντων διεφθάρησαν (866A–B).

informacijos šaltinius. Tačiau čia jis savo šaltinio nenurodo.

Bent jau rašydamas biografijas Plutarchas neapsiribodavo vienu informacijos šaltiniu: jis perskaitydavo prieinamą literatūrą, o paskui vieną kuri autorių pasirinkdavo kaip svarbiausią⁴⁹. Akivaizdu, kad Herodoto pasakojimas nebūtų tapęs būsimu *Leonido gyvenimo*, kuri labiau derėtų vadinti *Leonido mirtimi*, pagrindu.

Kitus autorius Plutarchas cituoja ne visada tiksliai. Jis skaitydavo labai daug ir sudarinėdavo perskaitytų veikalų konspektus, kuriais naudodavosi dirbdamas, nes išlaikyti atmintyje tokį milžinišką informacijos kiekį vargu ar įmanoma: iš viso Plutarchas cituoja apie 500 autorių, iš jų daugiau nei 40 – romėnai⁵⁰ (beje, graikų, kurie, kaip Plutarchas, mokėsi lotynų kalbos, tais laikais buvo nedaug). Cituodamas mažiau žinomus autorius, jis stengiasi pateikti kiek įmanoma tikslesnes citatas⁵¹; kuo geriau Plutarchas būdavo susipažinęs su kūrinium, tuo labiau jis pasitikėdavo savo atmintimi⁵². Herodoto *Istorija* Plutarchui buvo labai gerai žinomas šaltinis, nes šio veikalų citatos dažnai pateikiamos sutrumpintos, savais žodžiais perpasakotos iš atminties⁵³. Pateikdamas citatą apie Leonido mirtį, Plutarchas suklydo. Herodotas neteigia,

⁴⁹ Dar XIX a. buvo manoma, kad Plutarchas kiekvienam gyvenimui turėjo kokią vieną šaltinį. Žr. Pelling, 1979, 74–96; 1980, 127–140.

⁵⁰ Išsamiau žr. Lamberton, 2001, 13–19.

⁵¹ *When on unfamiliar ground, he is more careful and has perhaps made more precise notes*: Frost, 1980, 55.

⁵² [...] *is a bit casual with his data* (*ibid.*).

⁵³ Hansen, „De locis Herodoteis“: Πλουτάρχος, IX.

kad Leonidas žuvo tarpeklyje prie Kolono; jis žuvęs dar prieš graikams pasitraukiant į siauriausią tarpeklio vietą⁵⁴.

Plutarcho papasakotas epizodas sutampa su Termopilų kautynių aprašymu Diodoro *Istorinėje bibliotekoje*. Pats Plutarchas neužsimeina apie Diodorą, bet ne kartą mini Eforą; matyt, Eforo versijos laikėsi ir Plutarchas, ir Diodoras, kuriam Eforas, kaip žinoma, buvo vienas iš kompiliacijos šaltinių⁵⁵.

II. 7. Termopilų epizodas pasakojamas išlikusioje XI Diodoro *Istorinės bibliotekos* knygoje, 4–12 skyriuose. Diodoras jį aprašo tarsi viso karo kulminaciją; Salamino mūšio aprašymas (12–19 skyriai) šalia jo atrodo gana blankiai: apie jį Diodoras kalba be jokios patetikos ar moralizuojančių nukrypimų ir pabaigoje pasitenkina konstatuodamas, kad graikai ἐπιφανεστάτη ναυμαχία τοὺς βαρβάρους ἐνίκησαν.

Pralaimėtą Termopilų gynybą Diodoras laiko svarbiausia iš pergalių šlovingoje pergalių grandinėje⁵⁶. Anot jo, tai didysis dvasinio lū-

⁵⁴ Hdt. VII.223,2: οἱ ἀμφὶ Λεωνίδην Ἕλληνας, ὡς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἐξέδον ποιούμενοι, ἤδη πολλῶ μᾶλλον ἢ κατ' ἀρχὰς ἐπεξήρισαν ἐς τὸ εὐρύτερον τοῦ ἀχένοιο. [...] 3: τότε δὲ συμμίσγοντες ἕξω τῶν στενῶν ἐπιπτον πλήθει πολλοὶ τῶν βαρβάρων. 224,1: καὶ Λεωνίδης τε ἐν τούτῳ τῷ πόνῳ πίπτει ἀνὴρ γενόμενος ἄριστος [...]; 225, 1–2: τοῦτο δὲ συνεστήκει μέχρι οὗ οἱ σὺν Ἐπιάλτῃ παρεγένοντο. ὡς δὲ τούτους ἤκειν ἐπύθοντο οἱ Ἕλληνας, ἐνθεῦτεν ἤδη ἑτεροιοῦτο τὸ νεῖκος· ἐς τε γὰρ τὸ στενὸν τῆς ὁδοῦ ἀνεχώρουν ὀπίσω καὶ παραμειψάμενοι τὸ τεῖχος ἐλθόντες ἔζοντο ἐπὶ τὸν κολωνὸν πάντες ἀλέες πλὴν Θηβαίων. ὁ δὲ κολωνός ἐστι ἐν τῇ ἐσόδῳ, ἔκτου νῦν ὁ λίθινος λέων ἔστηκε ἐπὶ Λεωνίδῃ.

⁵⁵ Tai savo komentaruose teigia ir Hansenas: Πλουτάρχος, 1979, 133.

⁵⁶ 11,2: οὗτοι μόνου τῶν μνημονευομένων κρατηθέντες ἐνδοξότεροι γεγόνασι τῶν ἄλλων τῶν τὰς καλλίστας νίκας ἀπενηγεμένων.

žio momentas; Maratono mūšio aprašymas neišlikęs, todėl galima tik spėlioti, kokio įvertinimo sulaukė šis mūšis. Leonido bei jo gentalinių enkomijai Diodoras skiria ilgiausią iš visų – 11-ąjį skyrių: skaitytojo sąmonė tiesiog atakuojama agresyviais retoriniais klausimais (skyriaus pradžioje – penki ilgi retoriniai klausimai, dažniausiai prasidedantys klausiamuoju įvardžiu τίς), nuolat pabrėžiamas spartiatų ἀρετή (8 kartus) ir ἀνδραγαθία (3 kartus), vievingas pasiryžimas paaukoti gyvybę dėl visų helėnų išlikimo (11,1: τὸν ἑαυτῶν δὲ βίον προθύμως ἐπέδωκαν εἰς τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σωτηρίαν), aprašoma persų dvasinė sumaištis sužinojus, kad 500 karių nepabūgo priešintis milijonui priešų (11,2). Teigiama, kad Leonido προαίρεσις, moralinių vertybių skalė, moralinis apsisprendimas, yra svarbesnis istorinis momentas nei formali mūšio baigtis⁵⁷. Todėl kritusieji prie Termopilų ir esą tikroji Heladės pergalės prieš persų imperiją priežastis: δικαίως δ' ἂν τις τούτους καὶ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας αἰτίους ἡγήσαιτο ἢ τοὺς ὕστερον ἐν ταῖς πρὸς Ξέρξην μάχαις νικήσαντας· τούτων γὰρ τῶν πράξεων μνημονεύοντες οἱ μὲν βάρβαροι κατεπλάγησαν, οἱ δ' Ἕλληνας παροξύνθησαν πρὸς τὴν ὁμοίαν ἀνδραγαθίαν (XI,5). 300 spartiatų vieninteliai iš visų kritusių kovose su persais⁵⁸ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀρετῆς εἰς ἀθανασία μετήλλα-

⁵⁷ 11, 5: χρὴ γὰρ οὐκ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων κρίνειν τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας, ἀλλ' ἐκ τῆς προαιρέσεως. προαίρεσις, kaip vienas svarbiausių kiekvieno žmogaus vertinimo kriterijų, akcentuojamas ir *De malignitate Herodoti* (10, 856D).

⁵⁸ Taip pabrėžtinai jie Diodoro iš visų išskiriami ne kartą, pvz.: μόνου γὰρ τῶν ἐξ αἰῶνος μνημονευομένων εἴλοντο μᾶλλον τηρεῖν τοὺς τῆς πόλλεως νόμους ἢ τὰς ἰδίας ψυχὰς (4).

ξαν. Dėl to juos savo kūrinuose šlovinę ne tik istorikai, bet ir apdainavę (καθύμνησαν) poetai. Čia pat kaip istorinis šaltinis pacituojamas vieno iš jų, Simonido, ilgas fragmentas (8 eilutės), kurio pagrindinė mintis – kad Termopilų didvyrių atminimo neįstengs užtemdyti (οὐτ’ ἀμαυρώσει) viską naikinantis laikas (ὁ πανδαμάτωρ χρόνος). Cituojami ir keli garsūs Leonido posakiai (XI.4,3–4; 9,4). Taigi ir Simonidas Spartos karius tarsi skelbia nemirtingais ir priskiria dieviškajai herojų sferai. Bet ar taip buvo iš tiesų?

Apie kokį nemirtingumą kalba Diodoras, jeigu yra žinoma, kad, kitaip nei kritusieji prie Maratono ir Platajų, 300 spartiatų niekada nebuvo heroizuoti kaip grupė ir toje vietoje nebuvo garbinami (Clarke, 2002, 63–85)? Ir graikų retorinėje tradicijoje buvo įprasta nemirtingaisiais herojais skelbti būtent Maratono ir Platajų didvyrius⁵⁹.

Tokia istorinių įvykių traktuotė – entuziastingas (šiuo atveju net pereinantis į egzaltaciją) bet kokią kritiką atmetantis didžiųjų graikų pergalių ir politikų vertinimas, poezijos fragmentų kaip svarbių istorinių šaltinių citavimas – gerai pažįstama. Tai Plutarcho stilius. Su Herodoto pasakojimu jis neturi nieko bendra.

Nemažai Diodoro pasakojimo detalių primena Herodoto aprašymą (apie tai dar kalbėsime vėliau): Leonidas su kariuomene siunčiamas į Termopilus, kad sutrukdytų persams žygiuoti į centrinę Graikiją (Diod. XI.4,1; Hdt. VII.206; beje, Diodoras nepateikia informacijos, kad pasibaigus Karnėjoms ketinta siųsti

pagrindines pajėgas); Kserksas konsultuojasi su Demaratu, aprašoma tokia pati nenuovokaus Kserkso reakcija į Demarato žodžius – ir Diodoro, ir Herodoto pasakojime Kserksas juokiasi (Diod. XI.6; Hdt. VII.209); dvi nesėkmingų atakų dienos, siunčiant į mūšį pačias stipriausias jėgas, nors Kserksas tikėjosi lengvos ir greitos pergalės (Diod. XI.7–8; Hdt. VII.210–212). Galiausiai ir Herodoto, ir Diodoro Kserksas puola į neviltį (Diod. XI.8.4: ἀπορουμένου τοῦ βασιλέως; Hdt. VII.213: ἀπορέονος δὲ βασιλέως), o vėliau, atvykus išdavikui, labai apsidžiaugia (Diod. XI.8.5: περιχαρῆς ἐγένετο; Hdt. VII.215: περιχαρῆς γενόμενος). Tačiau Diodoras nei kalba apie kalnų takelį saugojusius fokidiečius, nei nurodo išdaviko vardą, nei mini jo tolesnį likimą, o Herodotas pasakoja, kad iš persų gauti pinigai Efialtui neatnešę trokštamą laimės (Hdt. VII.214). Tačiau, kitaip nei Herodotas, Diodoras pateikia informaciją apie pirmąjį Leonidui liūdną žinią pranešusį žmogų bei glaustai prideda jo charakteristiką (kimietis Tiras tiadas, φιλόκαλος καὶ τὸν ἄλλον τρόπον ἀγαθός; XI.8,5). Aišku, kad toks blankus personažas negali nusverti Herodoto „tragiškojo“ Efialto.

Abiejuose pasakojimuose ateina graikų apsisprendimo momentas (Diod. XI.9; Hdt. VII.220: sąjungininkai pasitraukia, išskyrus tespįjiečius ir tēbiečius (Hdt. VII.222; Diodoras mini tik tespįjiečius, apie tēbiečius nutyli; 9,2). Diodoro Leonidas ἔτοιμος ἦν ὑποδέξασθαι τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος θάνατον, taigi φιλοτιμούμενος αὐτῷ τε δόξαν περιθεῖναι μεγάλην καὶ τοῖς Σπαρτιάταις [...] (XI.9.1) ἥρωικὰς πράξεις καὶ παραδόξους ἐπετελέσατο (XI.9.2). Visą il-

⁵⁹ Plg. Isocr. *Paneg.* 84 seqq.

gus šimtmečius gyvybingumo nepraradusių ideologinių klišių svorį išduoda vienintelis žodelis τόν (τόν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος θάνατον). Diodoras stengiasi Leonidą pavaizduoti ne vien kaip bespalvį simbolį: jo Leonidui Termopilų perėjose gynimas – galimybė paaukoti gyvybę už Heladės laisvę⁶⁰. Diodoras čia imituoja dramatinę Herodoto pasakojimą ir panašiai sudėlioja akcentus. Pavyzdžiui, sukuriama Demarato kaip *tragic warner* figūra, o Kserkso reakcija į jam pranešamus įvykius – akivaizdus tragiškosios ἀμαρτία pavyzdys, pabrėžiami gigantiški Kserkso kampanijos mastai: VII.21: κοῖον δὲ πινόμενον [μιν] ὕδωρ οὐκ ἐπέλιπε, πλὴν τῶν μεγάλων ποταμῶν; Diod. XI.5,3: φασὶ γὰρ τοὺς ἀενάους ποταμοὺς διὰ τὴν τοῦ πλήθους συνέχειαν ἐκλιπεῖν. Tačiau, kad pavirstų tikrai tragišku personažu ir prilygtų Herodoto Leonidui, Diodoro veikėjo paveikslui pritrūksta herodotiškųjų štrichų, dėl kurių akcentai susiklosto visai kitaip.

Pagrindinis Diodoro išsamiai aprašomas žygdarbis, kurį akcentuoja ir Plutarchas – išpuolis į persų stovyklą ir įsiveržimas į paties Kserkso palapinę (XI.10). Kserksas likęs gyvas tik todėl, kad, kilus panikai, buvo iš jos išbėgęs⁶¹. Tokia pati informacija pateikiama ir *De malignitate*. Beje, Diodoro ir Plutarcho aprašymuose galima išvėlyti keletą tekstinių paralelių: Diod. IX.10,4: ἐπλανῶντο καθ' ὅλην τὴν παρεμβολὴν ζητοῦντες τὸν Ξέρξην; περι-

⁶⁰ XI.4,4: [Λεωνίδης] ἀπεκρίθη δὲ ὅτι τῷ λόγῳ μὲν ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν παρόδων, τῷ δ' ἔργῳ περὶ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας ἀποθανομένου.

⁶¹ Εἰ μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς ἔμεινεν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς σκηνῆς, βεβαίως ἂν καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνήρητο καὶ ὁ πόλεμος ἅπας ταχείας ἂν ἐτετεύχει καταλύσεως· νῦν δ' ὁ μὲν Ξέρξης ἦν ἐκπεπηδηκῶς πρὸς τὴν ταραχὴν.

ιστάμενοι καὶ πανταχόθεν τοξεύοντες καὶ ἀκοντίζοντες ἅπαντας ἀπέκτειναν; Plut. *De malign.* 32, 866A–B: ἐπεὶ δ' οὐχ ἠύρισκετο Ξέρξης, ζητοῦντες ἐν Ἀχαιεῖ στρατεύματι καὶ πλανῶμενοι μόλις ὑπὸ τῶν βαρβάρων πανταχόθεν παριχυθέντων διεφθάρησαν.

II. 8. Kaip gi šių vėlyvųjų įvykių atpasakojimų kontekste atrodo Herodotas, gimęs karo su persais pradžioje ir pats turėjęs galimybę pasikalbėti su dar likusiais gyvais persų karo dalyviais? Diodoras Herodoto vardo nepamini, nors kai kurios jo pasakojimo detalės, kaip jau minėta, leidžia spėti jį buvus vieną iš šaltinių. O Plutarcho nuomone, kaip minėta, Herodotas ἡμαύρωκε τὴν μεγίστην Λεωνίδου προᾶξιν. Veiksmažodį ἀμαυρόω, kuris paprastai vartojamas dangaus šviesulių užtemimui įvardyti, Plutarchui galėjo patarti Diodoro Termopilų mūšio aprašyme pacituotas Simonido fragmentas (fr. 4,5); pats Plutarchas jo necituoja. Pagrindinė šio fragmento mintis – Leonido ir spartiatų žygdarbio iš žmonių atminties neištrins [neužtemdys] viską naikinantis laikas, οὐθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος. Taigi žodis ἡμαύρωκε yra pats griežčiausias, koks tik galėjo būti, Herodoto kaip istoriko įvertinimas. Juk Herodotas, kaip žinome, ėmėsi darbo tam, kad iš žmonijos atminties laikui bėgant neišdiltų praeities kartų žygdarbių šlovė (I, *prooimion*: μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά [...] ἀκλεᾶ γένηται), o iš tiesų, anot Plutarcho, jo pikta valia pasirodė esanti pragaištingesnė už viską naikinantį laiką.

Plutarchas ne kartą teigia, kad Herodotas

nepraleidžia progos apjuodinti Spartą ir visokeriopai aukština Atėnus neva todėl, kad už tokį pataikavimą jam buvo atėniečių dosniai atsilyginta. Tačiau, kaip jau minėjome, Naujųjų laikų istorikai „reabilitavo“ Herodotą ir mano, kad sąmoningai faktų jis neiškraipo. Be to, Herodoto pasakojimas, kaip ir herojinis epas, kuris Herodotui yra viena iš stilistinių paradigmu, siekia sudaryti objektyvumo įspūdį ir iš tiesų yra „antiherojiškas“: Herodotas vengia atvirai šlovinti graikų politikus, o jeigu tai daro, pasirenka labai saikingą retoriką (Frost, 1980, 11). Tačiau toks paaiškinimas vargu ar iki galo atskleidžia nevienaprasmišką Herodoto požiūrį į Spartą.

Nors ir būdamas jonėnų kultūros žmogus, Herodotas buvo linkęs tapatinti save su dorėnais⁶². Jau Plutarchas piktinasi Herodoto tvirtinimu, kad atėniečiai ir visi kiti jonėnai gėdijąsi savo vardo ir vengia būti vadinami jonėnais (*De malign.* 19, 858F)⁶³. Dažnai Herodotas netiesiogiai, kitų veikėjų lūpomis, išreiškia savo susižavėjimą Spartos valstybe⁶⁴, tačiau Spartos papročiai net jam atrodo egzotiški, turintys analogų barbarų kultūrose. Sparta – kone vienintelis graikų polis, apie kurį pateikiamas etnografinis ekskursas (VI.55–60); paprastai Herodotas taip pristato tik barbarų kraštų kultūras. Spartos karalių laidotuvių apeigos jam primena Azijos barbarų papročius (VI.58, 2: νόμος δὲ τοῖσι Λακεδαιμονίοισι κατὰ

⁶² Herodoto laikais daugelis halikarnasiečių, nors ir vartojo jonėnų dialektą bei abėcėlę, laikė save dorėnais, nepaisydami, kad Halikarnaso narystė dorėniškame hekspolyje buvusi trumpalaikė. Žr. Craik, 1980, 5.

⁶³ Hdt. I.143,3: Οἱ μὲν νυν ἄλλοι Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγον τὸ οὖνομα οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκληθῆσθαι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονταί μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ οὐνόματι.

⁶⁴ Pvz., I.56,2; I.58; I.65,2; V.97,2–3; VII.104,4–5; VII.234,2.

τῶν βασιλέων τοὺς θανάτους ἐστὶ ὡυτὸς καὶ τοῖσι βαρβάροισι τοῖσι ἐν τῇ Ἀσίῃ). Nuolatinis priminimas apie Heraklio, vadinasi, ir iš jo kildinamų Spartos karalių, egiptietiška kilme (II.43,2; VI.52,1; VII.204; VIII.131,2) išskiria juos iš kitų graikų⁶⁵. Herodotas atvirai pripažįsta, kad jie daug kuo jam primena persus (VI.59,1) ir egiptiečius (VI.60,1). Dažnai Spartos karalių biografijos kuriamos pagal vadinajamą *tirono gyvenimo modelį*⁶⁶, pirmiausia taikomą Rytų kraštų valdovams aprašyti.

Termopilų epizodas Herodoto *Istorijoje* iš tiesų yra nė kiek ne mažiau šlovinamas negu vėlesnių autorių veikaluose. Tai yra ta pati Leonido ir spartiatų ἀριστεία, kaip ir dera, įgavusi epinės herojikos atspalvį, tačiau, straipsnio autorės nuomone, pateikta žymiai talentingiau negu vėlesnėse interpretacijose. Herodotas sugeba ši, matyt, jau jo laikais gana dviprasmiškai traktuotą karo epizodą pakylėti į tragedijos lygmenį, suteikti jam universalesnių prasmų ir tuo įrodyti, kad ir prozos kūrinys, net Aristotelio mažiausiai iš literatūros žanrų vertinta istoriografija, gali ir turi pavaizduoti ne tik tai, kas konkrečiu metu konkrečioje vietoje vyko, bet ir tai, kas paprastai panašiose situacijose įvyksta, t. y. bendruosius dėsningumus⁶⁷.

⁶⁵ Apie Spartos karalių instituto traktavimą Herodoto *Istorijoje* žr. Millender, 2002, 14–20.

⁶⁶ H. R. Immerwahr, struktūralistiškai išanalizavęs Herodoto pasakojimo tekstą ir suskirstęs jį į įvairius tematinius ir stilistinius λόγοι, tarp tironų biografijų bei Spartos karalių biografijų pastebėjo daug teminių bei verbalinių paralelių (Immerwahr, 1966, 263).

⁶⁷ Plg. Aristotelio *Poetikos* 1459b: *Istorikas ir poetas skiriasi ne tik tuo, kad vienas rašo eilėmis, o kitas proza. Juk jei Herodoto veikalus kas nors išdėstytų eilėmis, jie vis tiek būtų istoriniai veikalai, nesvarbu, ar jie eiliuoti, ar neeiliuoti. Skirtumas tas, kad pirmasis pasakoja apie įvykius, kurie tikrai buvo, o antrasis apie įvykius, kurie galėtų būti. Todėl poezija yra filosofiškesnė ir kilnesnė už istoriją, nes ji atskleidžia bendruosius dėsningumus, o istorija – pavienius įvykius* (M. Ročkos vertimas).

II. 9. Termopilų epizodas Herodoto *Istorijos* dabartinėje redakcijoje aprašomas VII knygos 201–233, 238–239 skirsniuose. Jį tarsi įrėmina du Kserkso pokalbiai su Spartos ekskaraliumi Demaratu: vienas – karaliui tik įkūrus stovyklą prie Termopilų (VII.101–105), kitas – pasibaigus mūšiui (VII.234–235). Pirmojo pokalbio metu paprasti ir atviri Demarato žodžiai, jog spartiečiai, būdami visiškai laisvi žmonės, savo noru yra valstybės įstatymų vergai⁶⁸, Kserksui tesukelia juoką⁶⁹. Pasibaigus mūšiui Kserksas, patyręs skaudžią pamoką, prisipažįsta klydęs ir nori gauti Demarato patarimą, kaip jam įveikti spartiečius tolesnėse kovose (234,3). Tačiau ir vėl, įtikintas brolio Achaimeno, kurio žodžiai atskleidžia jo nepasitikėjimą graikais ir nesugebėjimą įvertinti Demarato nuoširdumo (236,1), Kserksas po svarstymų mandagiais atsiprašymo žodžiais atmeta Demarato pasiūlymą ir priima Achaimeno patarimą (237,1). Tai – tik viena iš daugybės „tragiškųjų“ Kserkso klaidų, pražudžiusių persų kariuomenę.

Papasakojęs apie Kserkso maršrutą, aprašęs Termopilų geografinę padėtį, Herodotas imasi karinių pajėgų aprašymo. Tiesą sakant, išvardijami ir suskaičiuojami tik helėnai (201–203), nes apie išpūdingą (beje, neatitinkantį tikrovės) Kserkso kariuomenės dydį buvo pasakyta jau anksčiau (VII.21; 60; 87; 89). Iškilmingai tarsi mitologinis didvyris pristatomas kariuomenės vadas karalius Leonidas

(VII.204⁷⁰), kuriam karaliaus valdžia atitekusi netikėtai (ἐξ ἀπροσδοκῆτου), kadangi jo brolis Kleomenas *mirdamas nepaliko sūnaus, o Dorijėjo jau nebebuvo gyvo, nes jis jau buvo žuvęs Sicilijoje* (205,1; čia ir toliau cituojamas J. Dumčiaus vertimas). 206,1 paaiškinama, kodėl prieš tokią milžinišką kariuomenę buvęs pasiūstas toks nedidelis būrys: kadangi visi spartiečiai dar šventę Karnėjas ir negalėję išžygiuoti, simbolines pajėgas nutarta siųsti, *kad juos pamatę, kiti sąjungininkai išžygiuotų ir nepereitų persų pusėn, jei pamatyti delsiant*; visa kita kariuomenė turėjo pakilti mūšiui pasibaigus šventėms (μετὰ δέ, Κάρνεια γάρ σφι ἦν ἐμποδῶν, ἔμελλον ὀρτάσαντες καὶ φύλακας λιπόντες ἐν τῇ Σπάρτῃ βοηθήσειν πανδημεί).

Persams prisiartinus sąjungininkai išsigąsta ir ima svarstyti, ar nereikėtų pasitraukti; Leonidas siunčia pasiuntinius į polius, reikalaudamas paspirties (207). Kserksas siunčia žvalgus į graikų stovyklą; šie praneša, kad spartiečiai elgiasi gana keistai – vieni mankština, kiti šukuojasi plaukus (208). Toks elgesys karaliui pasirodo juokingas, nes jis nepajėgia suvokti jo esmės – tai pasirengimas mirčiai (209: Ἐέρξης οὐκ εἶχε συμβάλλεσθαι τὸ εἶναι, ὅτι παρεσκευάζοντο ὡς ἀπολεόμενοι καὶ ἀπολέοντες κατὰ δύναμιν· ἀλλ’ αὐτῷ γέλοια γὰρ ἐφαίνοντο ποιέειν). Demaratas jam šitai pa-

⁶⁸ ἐλεύθεροι γὰρ εἶναι οὐ πάντα ἐλεύθεροί εἰσι· ἔπεστι γὰρ σφι δεσπότης νόμος (104,4).

⁶⁹ Ἐέρξης δὲ ἐς γέλωτά τε ἔτρεψε καὶ οὐκ ἐποίησατο ὀργὴν οὐδεμίαν (105,1).

⁷⁰ Τούτοισι ἦσαν μὲν νυν καὶ ἄλλοι στρατηγοὶ κατὰ πόλιος ἐκάστων ὁ δὲ θαυμαζόμενος μάλιστα καὶ παντὸς τοῦ στρατεύματος ἡγεόμενος Λακεδαιμόνιος ἦν Λεωνίδης ὁ Ἀναξανδρίδω τοῦ Λέοντος τοῦ Εὐρυκρατίδω τοῦ Ἀναξάνδρου τοῦ Εὐρυκράτεος τοῦ Πολυδώρου τοῦ Ἀλκαμένεος τοῦ Τηλέκλου τοῦ Ἀρχέλεω τοῦ Ἡγησίλεω τοῦ Δορύσσου τοῦ Λεωβώτew τοῦ Ἐχεστάτου τοῦ Ἡγίως τοῦ Εὐρουσθένης τοῦ Ἀριστοδήμου τοῦ Ἀριστομάχου τοῦ Κλεοδαίου τοῦ Ὑλου τοῦ Ἡρακλέους. *Istoriijoje*, be Leonido, panašiai pristatomas tik Leotichidas, laivyno vadas 479 m. karinės kampanijos metu.

aiškina, tačiau Kserkso neįtikina. Keturias dienas karalius laukia tikėdamasis, kad graikai pabėgs, o penktąją įsako medams pulti (210). Medams nieko nepešus ir visiems, pirmiausia karaliui, paaiškėjus, jog *jis turįs daug žmonių, tačiau mažai vyrų*, kitą dieną kovon stoja persai, rinktinė gvardija, vadinama nemirtingaisiais (211), tačiau ir jiems tenka atsitraukti. Stebėdamas šias kovas, karalius *iš baimės* (δείσαντα) *dėl savo kariuomenės tris kartus pašokęs nuo sosto* (212,1). Kai ir dar viena diena neatneša pergalės, karalius nusimena (213,1: ἀπορέοντος δὲ βασιλέως). Kaip tik tada pas jį atvyksta išdavikas, vardu Efialtas; Herodotas pamini jo tolesnį likimą ir smurtinę mirtį, tiesa, ne dėl išdavystės, bet dėl kažkokių nežinomų priežasčių (213, 3: δι’ ἄλλην αἰτίην, τὴν ἐγὼ ἐν τοῖσι ὀπισθε λόγοισι σημανέω); išvardijamos ir kitos egzistuojančios šio įvykio versijos. Kserkso nuotaika akimirksniu pasikeičia – jis labai apsidžiaugia (215,1: αὐτίκα περιχαρῆς γενόμενος). Tačiau džiaugsmas buvo priešlaikinis: negarbinga pergalė, kaip žinome, atnešė šlovę ne nugalėtojams, o nugalėtiems.

Perėję aplinkiniu takeliu Efialto vedami persai išvaiko fokidiečių sargybą, labai apsidžiaugę, kad jie – ne lakedaimoniečiai, nes iš pradžių to bijojo (218). Naktį graikų žynys Megistijas išpranašauja, kad auštant jiems lemta mirti (219,1). Tą žinia patvirtinama dar du kartus, perbėgėlių ir žvalgų, pranešusių, kad persai juos apėję iš užnugario. Tada sąjungininkai pasitraukė, Termopiluose liko tik spartiatiai, tesprijiečiai ir tēbiečiai, tesprijiečiai savo noru, o tēbiečiai – Leonido priversti. Herodotui sunku suvokti, kodėl Leonidas neatsitraukė kartu su visais kitais, nors žinojo, kad persų

sulaikyti ilgesnį laiką nepavyks. Herodotas pateikia vienintelį jam priimtina paaiškinimą ir pabrėžia, kad tai – jo asmeninė nuomonė (ταύτη καὶ μᾶλλον τὴν γνώμην πλεῖστος εἶμι): tam, kad ir pats Leonidas susilauktų didelės šlovės (κλέος μέγα), ir Spartos sėkmė (εὐδαιμονίη) nesumažėtų (219,2). Čia Herodotas paaiškindamas pacituoja orakulo ištarmę, gautą karo pradžioje, bet iki tol dar neminėta, nors ji ne mažiau svarbi pasakojimui negu ir atėniečiams prieš Kserkso žygį duota ištarmė, jog išsigelbėti galima tik pasistačius medines sienas (VII.141), tačiau pastaroji išaiškinama dar prieš aprašant jūrų mūšius su persais. Taigi iki šiol Herodoto nutylėta orakulo ištarmė buvo tokia: arba Spartai lemta būti sugriautai persų, arba lemta žūti jos karaliui⁷¹.

Išaušus rytui, Leonidas ir jo kariai iš siauriausios išėjo į platesnę vietą, tarsi atverdami duris į mirtį (224,2: ὡς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἔξοδον ποιούμενοι), ir kovojo *paraχρεώμενοί τε καὶ ἀτέοντες* (223,4; J. Dumčiaus vertime – *drąsiai ir negailėdami gyvybės*). Būtent ten, o ne prie Kolono (taigi Plutarchas visai nepagrįstai kaltina Herodotą) ir krito Leonidas, *ἀνὴρ γενόμενος ἄριστος* (224,1). Prieš grįždamas prie laivyno reikalų (VIII knyga), Herodotas pamini, kad Kserksas laikė Leonidą didžiausiu iš asmeninių savo priešų ir būtent todėl įsakęs išniekinti jo lavoną (238,2: βασιλεὺς Ξέρξης πάντων δὴ μάλιστα ἀνδρῶν ἐθυμώθη ζῶντι Λεωνίδῃ).

⁷¹ ὅμιν δ', ὃ Σπάρτης οἰκίητορες εὐρυχόροιο, ἢ μέγα ἄστῃ ἐρικυδές ὑπ' ἀνδράσι Περσείδῃσι πέροθεται, ἢ τὸ μὲν οὐχί, ἀφ' Ἡρακλέους δὲ γενέθλης πενήθει βασιλῆ φθίμενον Λακεδαιμόνος οὔρος.

II. 10. Herodoto pasakojimas atskleidžia, jog pačiam autoriui ne iki galo buvo aišku, kaip vertinti spartiečių žygį: ar jis iš tiesų buvo suplanuotas centrinės Graikijos prieigoms apginti, kol atvyks dėl objektyvių priežasčių negalinčios išžygiuoti pagrindinės pajėgos, ar vis dėl to jau pačioje žygio pradžioje spartiečių bei Leonido žūtis buvo laikoma neišvengiama, nepriklausomai nuo mūšio baigties? Herodotas linkęs patikėti cituotosios ištarmės realumu ir mano, kad Leonidas pasirinko žūtį, kad gyvuočių Sparta, ir tai buvęs tikrasis jo žygio į Termopilus tikslas. Būtent dėl Leonido pasiaukojimo, o ne dėl kokios kitos priežasties, ir buvo laimėtas visas karas. Tačiau tai Herodotas pasako ne Termopilų epizode, o pačioje savo veikalo pabaigoje, aprašydamas Platajų mūšio eigą: graikai laimėję todėl, kad mūšyje žuvęs vyriausiasis persų pajėgų vadas Mardonijas, o Mardonijui buvo lemta žūti todėl, kad būtent jis nužudė Leonidą (šitas faktas Termopilų epizode neminimas). Taip išsipildė orakulo ištarmė ir todėl kitas Spartos karalius, Pausanijas, kilęs iš tos pačios giminės kaip ir *atsitiktinai* valdžią gavęs Leonidas, laimėjo *puikiausia iš visų mums žinomų pergalių*: ἐνθαῦτα ἡ δίκη ἡ τοῦ φόνου τοῦ Λεωνίδεω κατὰ τὸ χρηστήριον τοῖσι Σπαρτιήτησι ἐκ Μαρδονίου ἐπετελέετο καὶ νίκην ἀναιρέεται καλλίστην ἀπασέων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν Πausανίης ὁ Κλεομβρότου τοῦ Ἀναξανδρίδεω. τῶν δὲ καθύπερθε οἱ προγόνων τὰ οὐνόματα εἴρηται ἐς Λεωνίδην· ὡστοὶ γάρ σφι τυγχάνουσι ἐόντες. Taigi Herodotas net Pausanijui, nors jo pergalė *puikiausia iš visų mums žinomų*, nesuteikia tokios garbės kaip Leonidui ir neišvardija visų garbingų jo protėvių, nepaisydamas, kad klausytojui (skaity-

tojui) nėra labai lengva prisiminti iš eilės visus dvidešimt vardų.

Šiame į herojinio epo vertybes orientuotame (κλέος μέγα) pasakojime žmogaus, valdžią gavusio *atsitiktinai* ir turėjusio paaukoti savo gyvybę, kad išliktų valstybė, tragizmas pakeičia žmogaus, turėjusio paaukoti gyvybę, kad gyvuotų jo paties šlovė, tragizmą. Tačiau pačiam Herodotui, kaip mano kai kurie tyrinėtojai, toks akcentų sukeitimas vis tiek neišsklaidė abejonių; nevienareikšmiškas savęs ir kitų paaukojimo vertinimas, anot Michaelo Clarke'o, atsiskleidžia Herodoto pavartotuose homeriškuose žodžiuose παραχρῶμενοί τε καὶ ἀτέοντες (224,4; Clarke, 2002, 66–69). Veiksmažodis παραχράομαι turi neigiamą atspalvį⁷² ir Herodoto dažniausiai vartojamas kalbant apie nepaklusimą įsakymui ar orakulo ištarmei, niekinantį požiūrį į kitus⁷³. Labai retas žodis ἀτέω (tik vieną kartą aptinkamas *Iliadoje*⁷⁴ ir Kalimacho fr. 537), paprastai siejamas su ἄτη, žymi neapgalvotą, klaidingą poelgį ar nuomonę, pakenkiančią pačiam veikėjui⁷⁵.

⁷² LSJ, s. v.: *misuse, abuse*.

⁷³ I.108,4 Astiagas, įsakęs Harpagui nužudyti Mandanės kūdikį, išpėja, kad šis nebandytų to išvengti, jei nenori pats užsitraukti nelaimės (Ἄρπαγε, προῆγμα τὸ ἄν τοι προσθέω, μηδαμῶς παραχρήση, μηδὲ ἐμέ τε παραβάλη καὶ ἄλλους ἐλόμενος ἐξ ὑστέρης σοὶ αὐτῶ περιπέσης); beje, būtent taip vėliau ir įvyko. Egipto karalius Setas niekino savo karius (II. 141,1: παραχρησάμενον τῶν μαχίμων Αἰγυπτίων) ir visai juos žemino, todėl vėliau, užpuolus priešams, jie nenorėję ginti savo krašto. Eubojiečiai paniekino Bakido orakulo ištarmę (VIII. 20,1: παραχρησάμενοι τὸν Βακίδος χρησμὸν ὡς οὐδὲν λέγοντα), todėl vėliau juos ištikusios didelės nelaimės.

⁷⁴ II. 20,332 vartojamas šio veiksmažodžio dalyvis, ἀτέων, kaip ir minimoje Herodoto vietoje (Seiler, 1872); taip Poseidonas, norintis išgelbėti Enėją nuo žūties dvikovoje su Achilu, apibūdina jo pasiryžimą susikauti su nugalimu achajų didvyriu.

⁷⁵ Taip ši sąvoka buvo aiškinama jau Antikoje. Žr. Dodds, 1951, 5.

Kieno įsakymų nepaklausė, kokios ištarmės neįvertino spartiečiai? Tikriausiai παραχρησόμενοι galėtų išreikšti jų panieką persams arba mirčiais. Tačiau kodėl tada jie apibūdinami ir homeriškuoju hapaksu ἀτέοντες? Galbūt Herodotas čia turi galvoje ne Leonidą, kurio apsisprendimo mirti nebūtų galima pavadinti neapgalvotu ir aklu, o 300 spartiatų? Spartos lemčiai pakeisti pakako vienos karaliaus gyvybės. Tačiau pagal Spartos įstatymus į mūšį vykstantį karalių kaip apsauga turėjo lydėti rinktinė 300 šauniasių karių gvardija. Kartu su garbe būti pripažintiems šauniaisiais jiems teko ir lemtis žūti kartu su mirtį pasirinkusiu karaliumi. Kaip sakoma Simonido sukurtoje epitafijoje, jie nesulaužė Spartos įstatymų ir savo pareigą atliko garbingai.

Nepaisant paviršinio dalykiškumo, Herodoto pasakojimas kupinas abejonės ir tragizmo. Tokią nuotaiką pabrėžia ir pasakojimai apie atsitiktinai likusius gyvus spartiečius bei tolesnį jų likimą, užuominos, kad jis sužinojęs ne tik šauniasiųjų, bet ir visų trijų šimtų vardus⁷⁶; jų vardai nebuvo užrašyti ant kapo, kitaip nei kritusiųjų Maratone ir prie Platajų. Taigi nors sąvokos „Spartos mirażas“⁷⁷ Herodoto pasakojimui taikyti negalime, vis dėlto matome, kad jame atsispindi jau pradedanti formuotis Termopilų legenda, ypač jaudinusi romėnų užkariautos Graikijos intelektualų

⁷⁶ VII.224,1: καὶ Λεωνίδης τε ἐν τούτῳ τῷ πόνῳ πίπτει ἀνὴρ γενόμενος ἄριστος, καὶ ἕτεροι μετ' αὐτοῦ ὀνομαστοὶ Σπαρτιητέων, τῶν ἐγὼ ὡς ἀνδρῶν ἀξίων γενομένων ἐπυθόμην τὰ οὐνόματα, ἐπυθόμην δὲ καὶ ἀπάντων τῶν τριηκοσίων.

⁷⁷ Ši sąvoka, 1933 m. sukurta François Ollier (*Le Mirage Spartiate: Etude sur l'idealisation de Sparte dans l'antiquité grecque*), apibendrina jau Antikoje egzistavusią tendenciją idealizuoti Spartą ir jos institucijas. Ši tendencija gyvavo ir Viduramžiais, ir Naujaisiais laikais (žr. Rawson, 1969).

protus ir širdis. Spartos valstybė taip pat prisidėjo prie šios legendos: praėjus maždaug 40 metų po mūšio, Leonidas buvo sakralizuotas, o ir jo palaikai, panašiai kaip Oresto palaikai prieš maždaug 100 metų (Hdt. I.67–68), buvo iškilmingai atgabenti į Spartą (Paus. III.14,1). Būtent todėl po beveik pusės amžiaus vykusio negarbinga spartiečių kova Sfakterijoje ir pastangos bet kokiomis priemonėmis išsaugoti savo gyvybę taip sukretė tų įvykių amžininkus ir juos aprašiusį Tukididą (Thuc. IV.40,1).

III. Plutarchas labai nepalankiai vertina net menkiausią nugalėjusiųjų polių kritiką, todėl jam priimtinesnis ne Herodoto, o Diodoro – Eforo pasakojimas. Plutarcho indėlis į „Spartos mirażą“ labai didelis. Herodoto abejonės, kaip vertinti spartiatų veiksmus ir tokią didelę auką – 300 Spartos piliečių gyvybių – ir yra tai, kas labiausiai piktina Plutarchą ir verčia jį paskelbti griežtą nuosprendį Herodotui. Šitai taip ir lieka neišsakyta, o priekaištams surandamas kitas pretekstas – neva Herodotas neprašęs didžiausio spartiečių žygdarbio ir su falsifikavęs faktus teigdamas, jog Leonidas žuvo kovodamas siauriausioje tarpeklio vietoje, nors iš tiesų Herodotas taip neteigia. Tiek Diodorui, tiek Plutarchui Termopilų mūšis simbolizavo svarbiausią, įtakos visiems vėlesniems procesams turėjusią pergalę, nors pasiektą ir pralaimėjus. Ši pergalė daro helėnų istorinę praeitį nemirtingą. Tokia traktuotė *De malignitate* sieja su pedagoginiais Plutarcho veikalais, tokiais kaip *De audiendis poetis*. Nors Plutarchas daug prisidėjo formuojantis idealizuotam Spartos įvaizdžiui vėlesnėje tradicijoje, „Spartos mirażas“ ir Termopilų epizodas žiūrint romėnų pavaldinių akimis tėra „Heladės mirażo“ dalis.

ŠALTINIAI

Aristoteles, 1914: *Ars Rhetorica*, ed. Adalbertus Roemer, Lipsiae: in Aedibus B. G. Teubneri.

Diodorus, 1888–1890: *Diodori Bibliotheca Historica*, rec. Fridericus Vogel, Lipsiae: in Aedibus B. G. Teubneri.

Herodotus, 1951, 1954: *Herodoti Historiae* I–II, ed. Carolus Hude, Oxford: Clarendon Press.

Plutarque, 1981: „De la Malignite d’ Herodote“, *Plutarque, Oeuvres Morales* XII–1, texte établi et traduit par Guy Lachenaud, Paris: Les Belles Lettres.

Aristotelis, 1990: *Rinktiniai raštai*, vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vosylius Sezemanas, Vilnius: Mintis.

Herodotas, 1988: *Istorija*, vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Vaga.

Plutarchas, 1998: *Biografijos*, vertė Nijolė Juchnevičienė, Vilnius: Baltos lankos.

Plutarchas, 1996: *Rinktinės biografijos*, vertė Anasztazija Kašinskaitė, Vilnius: Vyturyš.

LITERATŪRA

Alders, G. J. D., 1982: *Plutarch’s Political Thought*, Amsterdam-Oxford-New York: North Holland Publishing Company.

Barrow, Robin H., 1967: *Plutarch and his Times*, London.

Beck, Martin, 2000: „Anecdote and the Representation of Plutarch’s ēthos“, *Rhetorical Theory and Praxis in Plutarch*, Louvain, 15–32.

Clark, Michael, 2002: „Spartan Atē at Thermopylae? Semantic and Ideology at Hdt., *Hist.* 7.223.4“, *Sparta: Beyond the Mirage*, ed. A. Powell, S. Hodkinson: The Classical Press of Wales and Duckworth, 63–85.

Craik, Elizabeth, 1980: *The Dorian Aegean*, London.

Dodds, Eric R., 1951: *The Greeks and the Irrational*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Draws, Robert, 1973: *The Greek Accounts of Eastern History*, Cambridge.

Flacelliere, Robert, 1987: „Plutarque dans ses „Oeuvres Morales“, *Plutarque, Oeuvres Morales* I, 1, Paris: Les Belles Lettres, VII–CCCXXIV.

Frost, Frank J., 1980: *Plutarch’s Themistocles: A Historical Commentary*, Princeton, New Jersey: University Press.

Green, Peter, 1996: *The Greco–Persian Wars*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Immerwahr, Henry R., 1966: *Form and Thought in Herodotus*, Cleveland: Press of Western Reserve University.

Jacoby, Felix, 1903: „Herodotos“, *RE* Suppl. 2, 205–520.

Juchnevičienė, Nijolė, 2004: „Istorikai apie istoriją ir tragediją“, *Literatūra* 45(3), 41–57.

Korus, Kazimierz, 1978: *Program wychowawczy Plutarcha z Cheronei*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum.

Lachenaud, Guy, 1981: „Notice“, *Plutarque, Oeuvres Morales*, XII,1, Paris: Les Belles Lettres, 107–139.

Lamberton, Robert, 2001: *Plutarch*, New Haven-London: Yale University Press.

Millender, Ellen, 2002: „Herodotus and the Spartan Despotism“, *Sparta: Beyond the Mirage*, ed. Anton Powell, Stephen Hodkinson: The Classical Press of Wales and Duckworth, 1–63.

Ollier, François, 1933–1943: *Le mirage Spartiate: Etude sur l’idealisation de Sparte dans l’antiquité grecque* I–II, Lyon et Paris.

Palerm, Ramón, 2000: „El ‘De Herodoti malignitate’ de Plutarcho como epideixis retorica“, *Rhetorical Theory and Praxis in Plutarch*, Louvain, 387–398.

Pelling, Christopher B. R., 1979: „Plutarch’s Method of Work in the Roman Lives“, *JHS* 99, 74–96.

Pelling, Christopher B. R., 1980: „Plutarch’s Adaptation of his source Material“, *JHS* 100, 127–140.

Pelling, Christopher B. R., 1992: „Plutarch and Thucydides“, *Plutarch and the Historical Tradition*, ed. by Ph. Stadter, London and New York.

Πλούταρχος, 1979: *Πλουτάρχου Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας*, ed. P. A. Hansen, Amstelodami: Apud A. M. Hakkertium.

Rawson, Elisabeth, 1969: *The Spartan Tradition in European Thought*, Oxford.

Sayce, A. 1883: *The Ancient Empires of the East*, London.

Seiler, E. E., 1872: *Lexicon Homericum*, Leipzig: Hahn'sche Verlag.

Stadter, Philip, 1989: *A Commentary on Plutarch's Pericles*, Chapel Hill and London: University of North Carolina Press.

Wardman, Alan E., 1974: *Plutarch's Lives*, London: Paul Elek.

Wells, John, 1923: *Studies in Herodotus*, Oxford: Clarendon Press.

Wikarjak, Jan, 1977: „De terris inter septentriones et orientem solem spectantibus quid tradiderat Herodotus“, *Symbolae Philologum Posnaniensium* III.

Ziegler, Konrad, 1951: „Plutarchos von Chaironeia“, *RE* XXI, 1, 636–962.

RECEPTION OF GRECO-PERSIAN WARS IN ROMAN GREECE: CRITICISM OF HERODOTUS IN PLUTARCH'S Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας

Nijolė Juchnevičienė

Summary

The traditional image of Sparta in the European cultural tradition is an idealized distortion of reality, based on the works of non-Spartan writers in both Greek and Roman antiquity. Plutarch has influenced our image of Sparta more than any other author, though he was not the first to create the so-called Spartan mirage. Plutarch idealized Sparta, according to him the ideal of a polis community was best of all realized in the Sparta of Lycurgus. It is the ethics of the rulers, not the type of the political system, that really matters for him; the moral standards of the rulers determine the moral value of the state. The example of the Spartan ethics to the last degree has been demonstrated, according Plutarch, in the battle at Thermopylae. Plutarch regards this battle as the most important moment of the Greco-Persian wars; in his eyes it brought the final victory to Greeks at the end. Therefore he is extremely harsh in criticizing Herodotus for his description of this episode (*De malignitate Herodoti*). Plutarch's attitude towards

Herodotus in this work and in *Lives*, which owe material to Herodotus, is extremely different. According to Plutarch, Herodotus had a personal dislike for Sparta and therefore *he had blackened the greatest deed of Leonidas*.

Herodotus and Plutarch look at this episode from the different points of view. Herodotus is not influenced by later Spartan ideology here. Though his narrative of Thermopylae is infused with Homeric elements, he presents it not simply as an act of heroism, but as the deepest personal tragedy of Leonidas and the 300 Spartiatai; there is a colour of ambivalence in his story. Therefore Plutarch relies more on Ephorus/Diodorus than on Herodotus reconstructing his version of events and widely uses the rhetorical and moralistic approach, elaborated already by the authors mentioned. It is the rhetorics of Plutarch and his predecessors that underlies the ideological cliché of nowadays political rhetorics.

Gauta 2005 10 04

Priimta publikuoti 2005 10 11

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: nijole.juchneviciene@flf.vu.lt